

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Verkenning instrumenten opbrengstgericht burgerschapsonderwijs

Voorstudie naar ontsluiting van meetinstrumenten als randvoorwaarde voor opbrengstgericht burgerschapsonderwijs

Daas, R.; Dijkstra, A.B.; de Kort, I.

Publication date

2019

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Daas, R., Dijkstra, A. B., & de Kort, I. (2019). *Verkenning instrumenten opbrengstgericht burgerschapsonderwijs: Voorstudie naar ontsluiting van meetinstrumenten als randvoorwaarde voor opbrengstgericht burgerschapsonderwijs*. Universiteit van Amsterdam, afdeling Onderwijswetenschappen. <https://www.vo-raad.nl/nieuws/meetinstrumenten-voor-burgerschap-verdieneen-meer-aandacht>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Verkenning instrumenten opbrengstgericht burgerschapsonderwijs

*Voorstudie naar ontsluiting van meetinstrumenten als
randvoorwaarde voor opbrengstgericht burgerschapsonderwijs*

Remmert Daas, Anne Bert Dijkstra & Irene de Kort

Universiteit van Amsterdam, Afdeling Onderwijswetenschappen

Amsterdam, augustus 2019

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	4
Opzet	6
Resultaten	9
Conclusie & Aanbevelingen	15
Vervolg	18
Literatuur	21
Bijlage 1: Meten van burgerschapscompetenties	23
Bijlage 2: Overzicht meetinstrumenten	27
• ADKS	
• Burgerschap Meten (BSM)	
• ESC-toets Burgerschapskennis	
• International Civic and Citizenship Education Study (ICCS)	
• MBO meetinstrument burgerschapscompetenties	
• PPON Burgerschap 2009 (& Peilingsonderzoek Burgerschap 2020)	
• Rubrics	
• Sociale Competentie Observatie Lijst (SCOL)	
• Terra Nova	
• TestJeLeefstijl	
• Viseon	
• Vox-Pop Academy (VPA)	
• Vreedzame School	
• ZIEN! Sociaal-emotioneel functioneren & burgerschap	
Bijlage 3: Respondenten	59

Voorwoord

Van verschillende kant wordt aandacht gevraagd voor versterking van de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs in Nederland. Eén van de routes die daartoe kan worden gevolgd is een opbrengstgerichte aanpak van burgerschapsonderwijs. Door het formuleren van concrete leerdoelen, het kiezen van daarop afgestemde inhouden en aanpakken, door in kaart te brengen in hoeverre de leerdoelen zijn bereikt, en daar in de volgende stap van het leerproces op voort te bouwen, kan een aanzienlijke verbetering van de resultaten worden bereikt, zo is de verwachting. Hoewel dat als een weinig revolutionaire aanbeveling klinkt, vraagt de realisering daarvan nog veel aandacht. Dat is onder meer het geval omdat vooralsnog niet aan belangrijke voorwaarden – zoals de beschikbaarheid van geconcretiseerde leerdoelen of doorgaande leerlijnen – wordt voldaan. Dat geldt ook voor het onderwerp van dit rapport: de beschikbaarheid van instrumenten waarmee de resultaten van leerlingen in kaart gebracht kunnen worden.

Het voorliggende rapport beschrijft de uitkomsten van een inventarisatie van meetinstrumenten die gebruikt kunnen worden voor evaluatie van burgerschapskennis, -houdingen en/of -vaardigheden. De studie vormt daarmee een op burgerschap toegespitste actualisering van de eerdere inventarisatie *Meetinstrumenten voor sociale competenties, metacognitie en advanced skills* van Ledoux et al. (2013). Doel van het onderzoek, dat in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap werd uitgevoerd, is een beeld te geven van instrumenten die beschikbaar zijn of op korte termijn beschikbaar zouden kunnen komen, en gebruikt kunnen worden voor meting van burgerschapscompetenties van leerlingen door scholen in het funderend onderwijs en mbo. Op grond daarvan wordt ook geschetst op welke manier op korte termijn in de beschikbaarheid van instrumenten voor gebruik door scholen zou kunnen worden voorzien.

Het rapport laat zien dat, hoewel in beperkte aantallen, er reeds nu instrumenten beschikbaar zijn die scholen kunnen gebruiken voor meting van burgerschapscompetenties. Ook wordt duidelijk dat op termijn van enkele jaren mogelijk nog enkele instrumenten beschikbaar zullen komen. De voornaamste conclusie is echter dat de beschikbaarheid van instrumenten verdere aandacht vraagt, en investering in de ontwikkeling en/of ontsluiting van meetinstrumenten aandacht vraagt.

We willen alle gesprekspartners (voor een overzicht, zie Bijlage 3) en de vertegenwoordigers van de instrumenten waarmee gesprekken zijn gevoerd (Bijlage 2) danken voor de getoonde bereidheid ons van informatie te voorzien. De gepresenteerde besprekingen en evaluaties van meetinstrumenten komen geheel voor rekening van de auteurs.

Remmert Daas
Anne Bert Dijkstra
Irene de Kort

Amsterdam, augustus 2019

Inleiding

Aanleiding

Al geruime tijd wordt geconstateerd dat een kwaliteitsimpuls voor onderwijs gericht op bevordering van burgerschap nodig is. Als aanleiding wordt onder meer genoemd dat het onderwijs weinig planmatig wordt ingericht, scholen geen leerdoelen formuleren, geen inzicht hebben in resultaten en instrumenten om de burgerschapscompetenties van leerlingen in kaart te brengen ontbreken (Inspectie van het Onderwijs, 2016). Een meer resultaatgerichte aanpak voor burgerschapsonderwijs kan helpen deze stagnatie te doorbreken (Dijkstra et al., 2019). Een voorwaarde voor zo'n aanpak is de beschikbaarheid van meetinstrumenten. Van voor scholen toegankelijke instrumenten is echter nog weinig of geen sprake. Deze rapportage biedt een verkenning van de mogelijkheden om eerder ontwikkelde instrumenten voor algemeen gebruik door scholen beschikbaar te stellen. Toegang tot deze instrumenten stelt scholen in staat de burgerschapscompetenties van leerlingen in kaart te brengen, helpt bij bepaling van de inrichting van het onderwijsaanbod en bij de ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs van de school.

Achtergrond

Sociale integratie en sociale cohesie zijn belangrijke doelen van de socialiserende functie van onderwijs. Bevordering van burgerschap is daarvan onderdeel. Het belang daarvan, en van de noodzaak tot versterking van de kwaliteit van burgerschapsonderwijs, wordt steeds meer onderkend. Dat heeft te maken met het belang van burgerschapsvorming in complexe, snel veranderende en door diversiteit gekenmerkte samenlevingen, en met signalen dat de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs in Nederland tekort schiet. In 2005 werd het bevorderen van burgerschapscompetenties van leerlingen een wettelijke taak. Niettemin wordt al langere tijd vastgesteld dat de kwaliteit daarvan niet toereikend is en de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs stagneert (Inspectie van het Onderwijs, 2016; Onderwijsraad, 2013). Voor zover inzicht in resultaten bestaat, laat onderzoek tevens zien dat de opbrengsten sterk bij de verwachtingen achterblijven (bijv. Munniksma et al., 2017; Wagenaar et al., 2011). De onderwijsinspectie noemt het ontbreken van een doelgerichte aanpak als belangrijkste probleem. Als één van de oorzaken daarvan wordt gewezen op gebrek aan kennis van wat leerlingen leren. Dat betekent niet alleen dat het inzicht van de school in de resultaten van haar onderwijs beperkt is, en onduidelijk is waar de aangrijpingspunten voor schoolverbetering liggen, maar ook dat afstemming van het aanbod op wat leerlingen nodig hebben niet goed mogelijk is (Daas et al., 2016; Dijkstra, 2015). Het gebrek aan instrumenten voor meting van burgerschapscompetenties speelt daarbij een belangrijke rol (Daas et al., 2016; Ledoux et al., 2013; Onderwijsraad, 2016a). Als gevolg is burgerschapsonderwijs weinig resultaatgericht. Hoewel nog weinig ontwikkeld, wijzen voorlopige, kleinschalige ervaringen met het in kaart brengen van burgerschapscompetenties erop dat zo'n aanpak niettemin goed mogelijk is (Coopmans et al., te verschijnen; Dijkstra et al., 2014; Peschar et al., 2010; Ten Dam et al., 2010). De verwachting is dan ook dat beschikbaarheid van meetinstrumenten en een opbrengstgerichte werkwijze een belangrijke bijdrage zullen leveren aan de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs.

Sociale opbrengsten van onderwijs zijn te omschrijven als de individuele en collectieve baten van het volgen van onderwijs voor het intermenselijk verkeer in de niet-economische sferen van het leven (Dijkstra, 2012). Meer specifiek gaat het om de competenties waarmee mensen in allerlei situaties, in werk en op andere plaatsen, hun doelen kunnen realiseren en op een goede manier met anderen kunnen omgaan (sociale competenties), en om de competenties die nodig zijn om bij te dragen aan de samenleving, de democratie en de groepen waarin mensen leven (maatschappelijke competenties). Anders dan voor sociale competenties het geval is, kent de meting van maatschappelijke competenties (ook wel: burgerschapscompetenties) een nog slechts jonge traditie, en zijn voor scholen nog weinig instrumenten beschikbaar (Dijkstra, 2015). Het hier beschreven project richt zich daarom op instrumenten voor het in kaart brengen van burgerschapscompetenties.

Ontwikkeling van meetinstrumenten voor sociale en maatschappelijke competenties vindt vaak plaats in het kader van wetenschappelijk onderzoek of beschrijvingen voor stelselonderzoek. Een ander perspectief is gebruik van meetinstrumenten door scholen om de leervordering van leerlingen of de resultaten van het onderwijs in kaart te brengen. Op de achtergrond daarvan staat het stimuleren van de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs door middel van een opbrengstgerichte werkwijze, zoals hiervoor genoemd. Daarvoor zijn meetinstrumenten nodig die door scholen gebruikt kunnen worden, gemakkelijk toegankelijk zijn, eenvoudig toepasbaar zijn (en in korte tijd af te nemen) en de school informatie bieden over de sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen. Hoewel de inventarisatie zich richt op het in kaart brengen van alle meetinstrumenten die recent worden toegepast, gaat het met name om instrumenten die voor gebruik door scholen beschikbaar zijn of beschikbaar gesteld kunnen worden.

Meting van opbrengsten, zoals burgerschapscompetenties, kan zich op uiteenlopende doelen richten en verschillende functies vervullen. Het vaststellen van leerresultaten kan gebruikt worden om het leerproces van leerlingen te faciliteren, maar de resultaten van metingen kunnen ook gebruikt worden voor verantwoording, schoolverbetering of het informeren van onderwijsconsumenten over de resultaten van scholen (Daas et al., 2016; Dijkstra & Janssens, 2012). Ook voor de hier bedoelde meting van competenties van leerlingen is dat het geval. Het hier beschreven project richt zich op verkenning van de beschikbaarheid van meetinstrumenten die scholen, afhankelijk van de wensen van de school, gebruiken kunnen voor facilitering van het leerproces van leerlingen, schoolontwikkeling en/of (externe) verantwoording. De gebruiksmogelijkheden van een meetinstrument vormt daarmee één van de invalshoeken die van belang kunnen zijn bij beoordeling van de beschikbaarheid van instrumenten voor gebruik in de schoolpraktijk.

Opzet

In eerdere studies (Ledoux et al., 2013; Ten Dam et al., 2003) werd nagegaan welke instrumenten voor meting van sociale en maatschappelijke competenties in het basis- en voortgezet onderwijs in Nederland ontwikkeld zijn. Vanwege de in de afgelopen jaren toegenomen aandacht voor burgerschapsonderwijs en het groeiende aantal ontwikkel- en onderzoeksprojecten is niet duidelijk welke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan en dit beeld nog actueel is. Evenmin is duidelijk in hoeverre de instrumenten uit het overzicht van Ledoux et al. (2013) voor gebruik door scholen toegankelijk zijn en ingezet kunnen worden in de onderwijspraktijk. Van een aantal instrumenten bestaat het vermoeden dat deze mogelijk met geringe inspanningen en op korte termijn voor scholen beschikbaar gemaakt kunnen worden. De inventarisatie richt zich dan ook op verkenning van de beschikbaarheid van meetinstrumenten voor scholen om de burgerschapscompetenties van leerlingen in kaart te brengen, en op de randvoorwaarden waaronder beschikbare instrumenten voor gebruik toegankelijk gemaakt kunnen worden. Op de achtergrond speelt de vraag of een op scholen gerichte 'instrumentenbank' haalbaar zou zijn.

Onderzoeksvragen

Daartoe wordt antwoord gegeven op de volgende vragen:

1. *Welke instrumenten voor meting van burgerschapscompetenties zijn beschikbaar?*
Met name: in hoeverre zijn sinds het overzicht gerapporteerd door Ledoux e.a. in 2013 andere instrumenten beschikbaar gekomen?
2. *Zijn deze instrumenten beschikbaar in het publieke domein of, wanneer dat niet het geval is, onder welke condities kunnen deze voor gebruik in het publieke domein beschikbaar worden gemaakt? Als dat niet mogelijk is: zijn er andere manieren waarop deze instrumenten beschikbaar kunnen komen?*
3. *In hoeverre zijn deze instrumenten in huidige vorm bruikbaar voor gebruik in de onderwijspraktijk, of welke aanpassingen zijn nodig om ze daarvoor bruikbaar te maken?*
Aspecten die hierbij van belang zijn betreffen tenminste de actualiteit van het instrument en (indien van toepassing) de daarin opgenomen normering, de gebruiksvriendelijkheid voor toepassing in de onderwijspraktijk (zoals beschikbaarheid van handleiding e.d.) en de beschikbaarheid en inrichting van een op de praktijk gerichte rapportage van resultaten.
4. *Op welke manieren kunnen de beschikbare instrumenten op eenvoudig toegankelijke wijze voor blijvend gebruik in het scholenveld beschikbaar worden gesteld?*
Zo mogelijk: aan welke opties kan daarbij worden gedacht, en wat zijn de voor- en nadelen van de verschillende opties wat betreft toegankelijkheid, gebruiksvriendelijkheid, rapportage, periodieke actualisering, beheer en onderhoud, en kosten?

De voorliggende inventarisatie en analyse voorziet daarmee in een verkenning van de haalbaarheid van de inrichting van een infrastructuur voor beschikbaarstelling van meetinstrumenten voor de schoolpraktijk. Zo'n infrastructuur is nu niet beschikbaar. Realisering daarvan kan bijdragen aan versterking van de beperkte doelgerichtheid van onderwijs als condities voor bevordering van burgerschap, en aan het inzicht in de resultaten en de versterking daarvan.

Voor beantwoording van deze vragen is een (globale) verkenning nodig van wat onder burgerschapsonderwijs moet worden verstaan, wat en met welk doel wordt gemeten, en welke criteria bij beoordeling van instrumenten van belang zijn. Nadat het kader waarbinnen de inventarisatie plaatsvindt is geschetst, wordt antwoord gezocht op de vragen rond bruikbare en beschikbare meetinstrumenten, en de stappen die nodig zijn om meetinstrumenten toegankelijk te maken.

Werkwijze

De inventarisatie van instrumenten wordt in drie stappen uitgevoerd. Het overzicht van de eerdere inventarisatie van meetinstrumenten in de studie van Ledoux et al. (2013) vormt het uitgangspunt van de verkenning. Op basis van een nadere analyse van de gegevens van Ledoux e.a. is een selectie gemaakt van mogelijk bruikbare meetinstrumenten. De voornaamste criteria die daarbij zijn gehanteerd waren inhoudelijke relevantie en potentiële bruikbaarheid in de onderwijspraktijk. Ook is een aanvullende inventarisatie uitgevoerd, gericht op identificatie van nadien beschikbaar gekomen instrumenten (op basis van een combinatie van raadpleging van goed ingevoerde experts en een web search). Vervolgens is nagegaan of de instrumenten daadwerkelijk beschikbaar zijn.

De tweede stap richtte zich op een verkenning van de potentiële beschikbaarheid van instrumenten voor het beoogde gebruik. Daarbij is nagegaan of de instrumenten reeds beschikbaar zijn in het publieke domein. De voorkeur gaat daarbij uit naar vrij toegankelijke instrumenten. Het resultaat van de tweede stap is een beeld van (in het publieke domein) beschikbare instrumenten en, waar het gaat om instrumenten die niet vrij toegankelijk zijn, een taxatie van mogelijkheden om publiek gebruik van het instrument mogelijk te maken.

Ten slotte richtte de uitvoering zich op een analyse van instrumenten voor gebruik in de onderwijspraktijk. Het gaat daarbij enerzijds om beoordeling van de mate waarin instrumenten zonder (of met beperkte) aanpassingen voor gebruik geschikt zijn, en anderzijds om bepaling van de mate waarin aanpassingen nodig zijn om instrumenten die bewerking vragen, voor gebruik in de onderwijspraktijk geschikt te maken. Het resultaat daarvan is een overzicht van instrumenten die bruikbaar zijn en een overzicht van instrumenten die met relatief beperkte inspanningen geschikt gemaakt kunnen worden.

De beoordeling van de bruikbaarheid richt zich tenminste op de volgende aspecten:

- actualiteit van het instrument: in hoeverre biedt het instrument een relevante (actuele) operationalisering van de competentie die wordt gemeten (validiteit);
- normering van het instrument: voor zover het instrument voorziet in een normering, in hoeverre vraagt deze normering actualisering op basis van recent vastgestelde centrum- en spreidingsmaten (benchmarks); voor zover instrumenten niet in een normering voorzien zal worden nagegaan of toevoeging daarvan wenselijk kan zijn;
- gebruiksvriendelijkheid: in hoeverre is het instrument gemakkelijk toepasbaar in de onderwijspraktijk, waarbij te denken valt aan aspecten als afnameduur, afnamewijze, eenvoudige interpreteerbaarheid, praktische bruikbaarheid van uitkomsten, beschikbaarheid handleiding, beschikbaarheid vaste praktijkgerichte rapportages, enz.

De inventarisatie is verder gebaseerd op een analyse van beleids- en onderzoekdocumenten op het terrein van burgerschap in de school, en gesprekken gevoerd met onderzoekers,

beleidsmakers, ontwikkelaars en wetenschappers (zie bijlage 3). Vervolgens zijn de relevante meetinstrumenten geanalyseerd en beschreven, en is een taxatie gemaakt van bruikbaarheid en beschikbaarheid.

Resultaten

In onderstaande overzichten zijn de voornaamste uitkomsten van de uitgevoerde inventarisatie samengevat. De overzichten zijn onderscheiden naar (A) instrumenten die voor praktijkgebruik door scholen ontwikkeld zijn, en (B) instrumenten die voor toepassing in wetenschappelijk onderzoek ontwikkeld zijn. Voor de laatste geldt dat voor eventueel (vrij) gebruik in de schoolpraktijk een vertaalslag nodig is waarin in doorgaans afwezige praktijkaspecten (afneembaarheid, normering, rapportage) wordt voorzien. Voor enkele instrumenten geldt dat deze voor wetenschappelijk onderzoek ontwikkeld zijn, maar geschikt zijn of worden gemaakt voor algemeen praktijkgebruik. Deze instrumenten komen in beide overzichten voor. Bijlage 2 bevat gedetailleerde informatie per instrument.

De overzichten geven een beeld van de voornaamste kenmerken van de instrumenten, zoals het domein dat wordt gemeten, de psychometrische eigenschappen en aspecten van bruikbaarheid in de praktijk (reeds beschikbaar voor scholen en beschikbaarheid van (geautomatiseerde) schoolrapportage). De kwalificatie 'kansrijk' geeft een samengevatte taxatie van de mogelijkheden om een instrument op relatief korte termijn voor praktijkgebruik beschikbaar te stellen. De kwalificatie 'relevantie' betreft de inhoudelijke focus van het instrument en geeft aan in hoeverre het instrument als dekkend voor belangrijke aspecten van burgerschap kan worden beschouwd.

Instrumenten die vanuit inhoudelijke overwegingen onvoldoende relevant zijn, zijn buiten beschouwing gelaten.

Tabel A. Instrumenten voor praktijkgebruik door scholen

Instrument	Doelgroep	Typering instrument	Validiteit en betrouwbaarheid	School-rapport	Beschikbaarheid voor scholen	Kansrijk & Relevantie
BSM (Burgerschap Meten) Eigenaar: UvA Zie ook tabel B	PO7,8 VO1,2,3	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden)	Goed	Ja	Ja	Ja Hoog
SCOL (Sociale Competentie Observatielijst) Eigenaar: CED-Groep / Rovict	PO6,7,8	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: gedrag (zelfrapportage) Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden)	Goed	Ja	Ja	Ja Midden
BSM Versies (Burgerschap Meten / OBO)* Eigenaar: UvA Zie ook tabel B	PO7,8	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden)	In ontwikkeling	Ja	In ontwikkeling (beschikbaar in 2021)	Ja Hoog
Rubrics burgerschap	VO4, MBO	Drie rubrics	Redelijk	Nee	In ontwikkeling	Deels

Eigenaar: UvA		Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: geen				Hoog
Zien! Eigenaar: Driestar Onderwijsadvies <i>In ontwikkeling</i>	PO5,6,7,8	Zien! betreft thans een meetinstrument gericht op sociaal-emotioneel functioneren, en werkt aan ontwikkeling van een module voor burgerschap Meet: kennis, vaardigheden (attituden: vooralsnog onbekend) Normering: onbekend	In ontwikkeling	Ja	In ontwikkeling	Ja Hoog
DVS (De Vreedzame School) Eigenaar: De Vreedzame School	PO1-8	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: houdingen, vaardigheden Normering: geen	Goed	Nee	Nee (alleen voor DVS scholen)	Nee (alleen voor DVS scholen) Midden
Terra Nova Mini- maatschappij Eigenaar: Terra Nova <i>In ontwikkeling</i>	PO6,7,8 VO onderbouw	In ontwikkeling Meet: keuzes en waarden (observaties en analyse)	In ontwikkeling	Niet bekend	In ontwikkeling	Niet bekend Hoog
VPA (Vox-Pop Academy) Eigenaar Fox-Pop Foundation <i>In ontwikkeling</i>	PO7,8 VO MBO	Analyse van content uit discussie-app voor leerlingen	In ontwikkeling	Ja	Ja	Niet bekend
TestJeLeefstijl Eigenaar: Stichting TestJeLeefstijl	MBO	Gestandaardiseerde vragenlijsten (modules) Meet: gedrag (zelfrapportage) Normering: absoluut	Goed	Ja	Ja	Niet bekend Midden

*) Instrument in ontwikkeling, niet opgenomen in Bijlage 2.

Tabel B. Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik

Instrument	Doelgroep	Typering instrument	Validiteit en betrouwbaarheid	School-rapport	Beschikbaarheid voor scholen	Kansrijk & Relevantie
ADKS (Adolescenten-panel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbaan) Eigenaar: UvA <i>In uitvoering</i>	VO1>6	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden)	Goed	Ja	Nee	Nee Hoog
BSM (Burgerschap Meten) Eigenaar: UvA Zie ook tabel A	PO7,8 VO1,2,3	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden)	Goed	Ja	Ja	Ja Hoog
BSM Versies (Burgerschap Meten / OBO)* Eigenaar: UvA Zie ook tabel A	PO7,8	Gestandaardiseerde vragenlijst (<i>uiteenlopende versies voor doelgroepen, in ontwikkeling</i>) Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden)	In ontwikkeling	Ja	In ontwikkeling (beschikbaar in 2021)	Ja Hoog
ESC Eigenaar: UvA	VO1,2,3	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden)	Ja	Ja	Beschikbaar in 2020	Ja Hoog
ICCS 2016 (International Civic and Citizenship Education Study) Eigenaar: IEA	VO2 (leerjaar 2)	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (internationale schoolgemiddelden); kennis tevens absoluut	Goed NB: tevens bruikbaar te maken voor VO1,3	Ja	Onbekend (verwachting: niet beschikbaar voor vrij gebruik)	Nee Hoog
ICCS 2020 NL Eigenaar: UvA Betreft tussenmeting gebaseerd op ICCS 2016 <i>In voorbereiding</i>	VO2	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (internationale schoolgemiddelden); kennis tevens absoluut	In ontwikkeling NB: tevens bruikbaar te maken voor VO1,3	Ja	Onbekend	Nee Hoog
ICCS 2022 (International Civic and Citizenship Education Study)	VO2	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden	In voorbereiding NB: tevens bruikbaar te	Ja	Onbekend (verwachting: niet beschikbaar voor vrij gebruik)	Nee Hoog

Eigenaar: IEA <i>In voorbereiding</i>		Normering: relatief (internationale schoolgemiddelden); kennis tevens absoluut	maken voor VO1,3			
MBO Meting burgerschaps-competenties Eigenaar: Praktoraat Burgerschap Noorderpoort College <i>In uitvoering</i>	MBO	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden)	In voorbereiding	Niet bekend	In ontwikkeling (beschikbaar in 2021)	Ja Hoog
PPON (Periodiek Peilingsonderzoek Burgerschap) Eigenaar: Cito	PO8	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden); kennis tevens absoluut	Goed NB: actuele validiteit en betrouwbaarheid onbekend (ontwikkeld in 2009)	Niet bekend	Onbekend	Niet bekend Hoog
Peil.Burgerschap (Peilings-onderzoek Burgerschap)* Eigenaar: Inspectie van het Onderwijs <i>In uitvoering</i>	PO8	Gestandaardiseerde vragenlijst Meet: kennis, houdingen, vaardigheden Normering: relatief (nationale schoolgemiddelden)	In ontwikkeling	Ja	Onbekend (beschikbaar in 2021)	Ja (?) Hoog

*) Instrument in ontwikkeling, niet opgenomen in Bijlage 2.

Het in de tabellen A en B gepresenteerde overzicht leidt tot de volgende beeld.

Twee instrumenten zijn reeds beschikbaar voor scholen

Er zijn momenteel twee instrumenten beschikbaar voor scholen om sociale competenties en burgerschapscompetenties van leerlingen in kaart te brengen. Dit zijn 'burgerschap meten' (BSM, voor po en onderbouw vo) en de 'sociale competentie observatie lijst' (SCOL, voor po).

- BSM is een digitale vragenlijst die onder andere gebruikt is in het Cohort Onderzoek OnderwijsLoopbanen (Cool⁵⁻¹⁸) en biedt op basis van eerdere dataverzameling mogelijkheden om de resultaten van leerlingen te vergelijken met circa 1600 andere scholen en ruim 120.000 leerlingen.
- SCOL bestaat uit een observatieformulier voor leerkrachten en een digitale vragenlijst voor leerlingen. Beide worden twee maal per jaar afgenomen. De resultaten van leerlingen en groepen kunnen onderling en over de tijd vergeleken worden.

Twee instrumenten komen op korte termijn beschikbaar voor scholen

Van twee instrumenten wordt verwacht dat deze op korte termijn beschikbaar komen.

- Het eerste is het instrument dat gebruikt is in het onderzoek 'Understanding the Effects of Schools on Students' Citizenship' (ESC, onderbouw vo)(Dijkstra et al., te verschijnen). Het onderzoek is uitgevoerd onder een landelijk representatieve steekproef van 80 scholen en 5200 leerlingen, waarmee de resultaten van scholen en leerlingen vergeleken kunnen worden. Het

instrument maakt gebruik van hetzelfde theoretisch kader als BSM en betreft een uitbreiding en actualisering daarvan. Naar verwachting komt het instrument in 2020 voor scholen beschikbaar (via de uitgever van BSM, Rovict).

- De drie rubrics die Daas (2019) ontwikkelde beschrijven kennis, houding en vaardigheden op vier niveaus. Het instrument is met name gericht op formatieve beoordeling, en lijkt vooral kansrijk om burgerschapshoudingen van leerlingen in kaart te brengen. De rubrics zijn vrij te gebruiken, en er wordt nog nagedacht over een online omgeving waarin deze aangeboden kunnen worden.

Drie instrumenten komen op middellange termijn (waarschijnlijk) beschikbaar

Drie instrumenten lijken aanknopingspunten te bieden om in de toekomst gebruikt te worden door scholen, maar vragen nog verdere acties om tot daadwerkelijke beschikbaarheid voor scholen te kunnen komen.

- In het project '*Resultaatgericht burgerschapsonderwijs*' (NRO Projectnummer 40.5.18540.099) wordt gebruik gemaakt van het instrument BSM, en zal op basis van de bevindingen het instrument aangepast en geactualiseerd worden. Het aangepaste instrument is naar verwachting in 2022 beschikbaar en gericht op het po (BSM-OBO).
- In het onderzoek '*Peil.onderwijs Burgerschap einde basisonderwijs*' wordt gebruik gemaakt van diverse bestaande instrumenten (onder andere op basis van BSM, ESC, PPON, ICCS2016) en nieuw ontwikkelde items. Verwacht wordt dat het instrument na afloop van het onderzoek voor vrij gebruik door scholen beschikbaar wordt gesteld.
- In het '*Mbo burgerschapsonderzoek*' wordt gewerkt aan de ontwikkeling van een meetinstrument van burgerschapscompetenties toepasbaar in het mbo. Het instrument wordt vanaf 2019-2020 afgenomen in de deelnemende ROC's, en zal naar verwachting na afronding van het onderzoek aan het scholenveld beschikbaar worden gesteld.

Vier instrumenten kunnen nader verkend worden, maar realiseerbaarheid is onduidelijk

Van vier instrumenten is onduidelijk in hoeverre investeringen daarin kan resulteren in bruikbaarheid voor scholen.

- Het onderwijsprogramma '*De vreedzame school (DVS)*' maakt gebruik van vragenlijsten voor leerlingen en leerkrachten om de burgerschapscompetenties van leerlingen in kaart te brengen. Het instrument is gericht op de doelen van het DVS programma en beschikbaar voor scholen die het programma gebruiken. Het is onduidelijk in hoeverre het instrument ook voor niet-deelnemende scholen toepasbaar is, en onbekend of de uitgever bereid is het instrument daarvoor beschikbaar te stellen.
- Voor de '*Periodieke peiling van het onderwijsniveau sociale competentie en burgerschap (PPON 2009)*' is in 2009 een instrument ontwikkeld waarin gebruik werd gemaakt van vignetten, een kennistoets en een vragenlijst. Het instrument is niet beschikbaar voor scholen. Of hernieuwd gebruik mogelijk is, is onduidelijk. Daarvoor zal naar zich laat aanzien een actualisering van validiteit en betrouwbaarheid nodig zijn.
- Het spel '*Terra nova minimaatschappij*' is ontwikkeld om burgerschapscompetenties van leerlingen te bevorderen. Momenteel wordt gewerkt aan een observatieinstrument om de interactie van leerlingen tijdens het spel te beoordelen. Het is nog niet te voorzien of dit een valide beoordelingsinstrument zal opleveren.
- Het vierde instrument is gebaseerd op de '*Vox-pop academy*'. Dit is een digitaal platform waarin leerlingen van verschillende scholen met elkaar in discussie gaan over actuele maatschappelijke thema's. Nader onderzoek naar de interpretatie van antwoorden (gebaseerd op gespreksanalyse door middel van algoritmes) is voorzien. Op dit moment is niet duidelijk of dit kan resulteren in een valide meetinstrument.

Twee instrumenten worden alleen voor onderzoek gebruikt

Twee van de instrumenten worden gebruikt voor (lopend) wetenschappelijk onderzoek, en om die reden naar verwachting niet (op korte termijn) voor vrij gebruik aan het scholenveld beschikbaar gesteld.

- Het '*Adolescentenpanel democratische kernwaarden en schoolloopbaan (ADKS)*' is een 6-jarig panelonderzoek onder jongeren van 13 tot 18 jaar. Het onderzoek richt zich op de ontwikkeling van houdingen ten opzichte van democratische kernwaarden bij jongeren, en de verhouding tussen jongere en rechtsstaat. De digitale vragenlijst wordt (vooralsnog) niet vrijgegeven.
- De '*International civic and citizenship education study (ICCS)*' is in 2009 en 2016 uitgevoerd, en zal in 2022 opnieuw plaatsvinden. De instrumenten die voor deze studie worden gebruikt zijn eigendom van de IEA. Het vrijgeven voor algemeen gebruik door scholen is, zeker op de korte en middellange termijn, niet waarschijnlijk.

Drie instrumenten hebben beperkte relevantie

Behalve bovenstaande instrumenten kwamen aan de hand van de interviews nog drie instrumenten naar voren. Deze hebben echter maar beperkt relevantie voor het meten van burgerschapscompetenties.

'*Viseon*' meet het sociaal-emotioneel functioneren van leerlingen en van de sfeer in de groep. '*Testjeleefstijl*' is een online vragenlijst voor jongeren in het mbo op het gebied van gezondheid, gevoel, drank, drugs en seksualiteit. Het '*Sociaal-emotionele ontwikkeling leerlingvolgsysteem leefstijl (SeoL)*' bestaat uit 40 vragen waarmee sociaal-emotionele vaardigheden worden gemeten, maar wordt niet meer aangeboden.

Conclusies & Aanbevelingen

Conclusies

Op grond van de voorafgaande analyses kunnen de onderzoeksvragen als volgt worden beantwoord.

1. *Welke instrumenten voor meting van burgerschapscompetenties zijn beschikbaar? Met name: in hoeverre zijn sinds het overzicht gerapporteerd door Ledoux e.a. in 2013 andere instrumenten beschikbaar gekomen?*

Er zijn momenteel twee instrumenten voor meting van burgerschap beschikbaar ('burgerschap meten' & 'sociale competentie observatie lijst'). Deze beide instrumenten waren ook al opgenomen in de inventarisatie van Ledoux et al. (2013). Naar verwachting zullen op korte termijn twee nieuwe instrumenten beschikbaar komen of kunnen snel beschikbaar worden gemaakt (t.w. het instrument uit het onderzoek 'Understanding the effects of schools on students' citizenship' & de Rubrics burgerschapscompetenties).

Van twee instrumenten lijkt het nagenoeg zeker dat deze binnen de komende twee jaar beschikbaar zullen komen voor scholen (mbo meetinstrument & peil.burgerschap). Van vier instrumenten is denkbaar dat deze voor gebruik in het scholenveld in omloop komen, maar laat de waarschijnlijkheid en de termijn waarop dit te verwachten is zich op dit moment niet goed beoordelen.

2. *Zijn deze instrumenten beschikbaar in het publieke domein of, wanneer dat niet het geval is, onder welke condities kunnen deze voor gebruik in het publieke domein beschikbaar worden gemaakt? Als dat niet mogelijk is: zijn er andere manieren waarop deze instrumenten beschikbaar kunnen komen?*

Enkele van deze instrumenten zijn reeds in het publieke domein beschikbaar. Het gaat om instrumenten die commercieel verkrijgbaar zijn (tegen bescheiden tarieven) en instrumenten die via (voor alle scholen vrij toegankelijke) projecten beschikbaar zijn. Het voorlopige beeld is dat de beschikbaarheid van deze instrumenten als zodanig niet tot grote belemmeringen leidt, maar dat de toegankelijkheid (bekendheid, gebruiksbereidheid e.d.) nog veel aandacht vraagt.

3. *In hoeverre zijn deze instrumenten in huidige vorm bruikbaar voor gebruik in de onderwijspraktijk, of welke aanpassingen zijn nodig om ze daarvoor bruikbaar te maken? Aspecten die hierbij van belang zijn betreffen tenminste de actualiteit van het instrument en (indien van toepassing) de daarin opgenomen normering, de gebruiksvriendelijkheid voor toepassing in de onderwijspraktijk (zoals beschikbaarheid van handleiding e.d.) en de beschikbaarheid en inrichting van een op de praktijk gerichte rapportage van resultaten.*

De geïdentificeerde instrumenten zijn over het algemeen voldoende actueel, of kunnen met beperkte ingrepen worden geactualiseerd. De reeds beschikbare instrumenten zijn voorzien van normeringen (die in enkele gevallen actualisering vragen); voor de instrumenten die in ontwikkeling zijn moet daarin worden voorzien. Het gaat daarbij om relatieve normering, waarbij de resultaten van de scholen vergeleken kunnen worden met alle andere scholen waarop het instrument is afgenomen, of een specifieke selectie 'vergelijkingscholen' met eenzelfde leerlingpopulatie. De gebruikersvriendelijkheid vraagt in alle gevallen

versterking. Het gaat dan zowel om de bekendheid bij potentiële gebruikers als bevordering van de behoefte tot gebruik. Dit betreft zowel de meer algemene visie op het belang van opbrengstgericht burgerschapsonderwijs en de rol van inzicht in leerresultaten bij versterking van de onderwijskwaliteit, als meer specifiek de gebruiksmogelijkheden en de mogelijkheden voor benutting van de resultaten van het instrument. Daarnaast vraagt ook de versterking van ondersteunende informatie, zoals handleidingen, helpdesks en gestandaardiseerde rapportagetools aandacht. Dat betekent samengevat dat de bruikbaarheid over het algemeen aan minimale eisen voldoet, maar het ontbreekt aan voldoende gebruiksbevorderende randvoorwaarden.

4. *Op welke manieren kunnen de beschikbare instrumenten op eenvoudig toegankelijke wijze voor blijvend gebruik in het scholenveld beschikbaar worden gesteld? Zo mogelijk: aan welke opties kan daarbij worden gedacht, en wat zijn de voor- en nadelen van de verschillende opties wat betreft toegankelijkheid, gebruiksvriendelijkheid, rapportage, periodieke actualisering, beheer en onderhoud, en kosten?*

Op de korte termijn lijkt versterking van de toegankelijkheid (waaronder bekendheid, gebruikersvriendelijkheid en gebruiksbereidheid) het meest kansrijk. Daartoe valt de inrichting van een website met meetinformatie (functies, mogelijkheden, voorbeelden) en een overzicht met beschikbare meetinstrumenten (met links naar de aanbieders daarvan) te overwegen. Een dergelijke 'instrumentenbank' kan worden verbonden met lopende en te verwachten initiatieven rond versterking van burgerschapsonderwijs, en zich ontwikkelen als kennisplatform voor meting van burgerschapscompetenties door scholen.

Aanbevelingen

De inventarisatie en analyse van de geïdentificeerde meetinstrumenten leidt tot de volgende aanbevelingen, gericht op bevordering van de beschikbaarstelling van meetinstrumenten voor het in kaart brengen van burgerschapscompetenties door scholen.

1 Bevorder de ontsluiting en beschikbaarstelling van meetinstrumenten die voor gebruik geschikt zijn of op korte termijn geschikt te maken zijn.

Het gaat om de volgende instrumenten:

- burgerschap meten (BSM) – reeds beschikbaar; ontsluiting bevorderen [voor po, vo]
- sociale competentie observatie lijst (SCOL) – reeds beschikbaar; ontsluiting bevorderen [voor po]
- understanding the effects of schools on students' citizenship (ESC) – wordt beschikbaar gemaakt (vanaf 2020); ontsluiting bevorderen [voor vo]
- rubrics burgerschapscompetenties – wordt beschikbaar gemaakt (verwacht vanaf 2020); ontsluiting bevorderen [voor bovenbouw vo & mbo]

Op termijn komen beschikbaar:

- burgerschap meten – opbrengstgericht burgerschapsonderwijs (BSM-OBO) (naar verwachting: 2022 [voor po])
- MBO Meting burgerschap (naar verwachting: 2020/21) [voor mbo]
- Peil.Burgerschap (naar verwachting: 2021) [voor po]

2 Bevorder de inrichting van een databank, waarin informatie over meetinstrumenten en hun kenmerken is samengebracht, en waar instrumenten toegankelijk gemaakt zijn.

Om zo'n databank te realiseren zijn de volgende acties nodig:

- Verkenning van mogelijkheden voor hosting via bestaande informatieknooppunten (te denken zou zijn aan website van Alliantie Scholenpanels Burgerschap, Academische Werkplaats Sociale Kwaliteit, NJI, TNO, School en Veiligheid), de randvoorwaarden en de wijze waarop die gerealiseerd kunnen worden.
- Verkenning van mogelijkheden voor de inrichting van een hiervoor ontworpen, zelfstandig informatieknooppunt en de randvoorwaarden en de wijze waarop die gerealiseerd kunnen worden.
- Verkenning van de mogelijkheden voor beschikbaarstelling van bestaande instrumenten (variant 1: links naar instrumenten met gestandaardiseerde informatie; variant 2: beschikbaarstelling instrumenten vanuit de instrumentenbank; variant 3: combinatie 1 en 2), met veldverkenning bereidheid hieraan mee te werken, overzicht van randvoorwaarden en wijze waarop die te realiseren, en een voorstel voor uitvoering.

3 Bevorder de ontwikkeling van meetinstrumenten voor vmbo

Hoewel meetinstrumenten voor vmbo beschikbaar zijn, vragen de validiteit en betrouwbaarheid daarvan aandacht, onder meer voor wat betreft de taligheid en moeilijkheidsgraad van de instrumenten. Ontwikkeling van specifiek op het vmbo (en proo) gerichte instrumenten verdient aanbeveling.

4 Bevorder de ontwikkeling van meetinstrumenten voor speciaal onderwijs

De verkenning heeft geen instrumenten opgeleverd voor doelgroepen in het speciaal onderwijs. Verkenning van de mogelijkheden daarvoor en ontwikkeling van instrumenten voor deze sector verdient aanbeveling.

5 Bevorder de ontwikkeling van meetinstrumenten voor burgerschapscompetenties in de breedte

Hoewel meetinstrumenten voor scholen beschikbaar zijn of met beperkte inspanningen beschikbaar gesteld kunnen worden, is er nog weinig keuze en variatie, zowel naar wijze van meting (zie ook de volgende aanbeveling) als inhoudelijke uitwerkingen. Het verdient aanbeveling de ontwikkeling van meetinstrumenten te stimuleren. Daarbij valt onder meer te denken aan variatie naar kenmerken van de leerlingenpopulatie (speciaal onderwijs, (v)mbo en algemeen vormend onderwijs) en accenten in inhoudelijke focus (waarden, sociaal gedrag, beroepsgericht e.a.).

6. Bevorder de ontwikkeling van een gevarieerde set meetinstrumenten, met aandacht voor onder meer game-based vormen van meting

De beschikbare instrumenten zijn overwegend gebaseerd op gestandaardiseerde *multiple choice* bevraging. De eenvoudige toepasbaarheid daarvan in de onderwijspraktijk is een belangrijk voordeel van deze werkwijze. Ontwikkeling van andere typen instrumenten, met name gebaseerd op *game-based learning* biedt mogelijkheden voor versterking van de validiteit van metingen (aansluiting bij leefwereld leerlingen) en zijn eveneens eenvoudig toepasbaar in de onderwijspraktijk. Bevordering van de ontwikkeling daarvan is verstandig.

7 Bevorder de ontwikkeling van één of meer leerlingenvolgsystemen

Vrijwel alle beschikbare instrumenten zijn gericht op summatieve vormen van toetsing. De bevordering van de ontwikkeling van formatief georiënteerde instrumenten verdient overweging.

Vervolg

De aanbevelingen in het vorige hoofdstuk vragen om gerichte acties. Die zullen echter ingebed moeten worden in bestaande structuren om te leiden tot betekenisvolle verandering. Onderdeel daarvan is ook de vraag wat kansrijke strategieën zijn om tot actie te komen. Concreet: wie zou wat moeten doen om de wenselijke acties in gang te zetten, te realiseren en vervolgens structureel te onderhouden?

Dijkstra et al. (2019) laten zien dat het tot stand komen van facilitering, zoals in vorm van ondersteuning van scholen of het realiseren van de nodige randvoorwaarden (zoals de beschikbaarheid van meetinstrumenten) niet vanzelf gaat en in de afgelopen jaren niet tot stand is gekomen. In een studie van de sturing ten aanzien van burgerschapsonderwijs in het vo en mbo laat Hooge (2017) zien dat die bestaande structuren als een netwerk van allerlei (uiteenlopende) interacterende partijen beschouwd kunnen worden, en gezien de betrokken partijen lijkt het aannemelijk dat een vergelijkbaar netwerk ook voor het po ontstaan is (vgl. Onderwijsraad, 2016b, p. 36). Voor de verdere ontwikkeling van opbrengstgericht burgerschapsonderwijs met behulp van meetinstrumenten, werken we hieronder drie scenario's uit waarmee, gegeven dergelijke complexe en lastig stuurbare netwerken, deze ontwikkeling gestimuleerd kan worden.

Centrale aanpak

De meest eenvoudige aanpak om scholen meer opbrengstgericht te laten werken aan burgerschapsonderwijs is om daar direct op te sturen. OCW is dan de meest relevante en invloedrijke actor. Ook Hooge (2017) en Dijkstra et al. (2019) constateren dat de centrale overheid een grote verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van burgerschapsvorming, maar dat weinig actieve sturing plaatsvindt. Voor centrale sturing zou onder meer aanleiding gezocht kunnen worden in het wetsvoorstel 'verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs', waarin mede geconstateerd wordt dat burgerschapsonderwijs weinig opbrengstgericht is, en dat het meten van opbrengsten niet van de grond komt; wat op basis van geldende wettelijke bepalingen met betrekking tot kwaliteitszorg wel van scholen verwacht wordt. Dat op basis van het huidig beschikbare instrumentarium voldoende mogelijkheden voor scholen zijn om opbrengstgericht te werken is niet waarschijnlijk. Dat zou betekenen dat de overheid investeert in de (door)ontwikkeling van instrumenten en het beschikbaar daarvan aan scholen. Daarbij is denkbaar dat de overheid, om het benodigde proces in beweging te brengen, daartoe zelf opdracht geeft, of andere partijen daartoe opdracht geeft. In het laatste geval valt te denken aan de werkwijze zoals rond het beschikbaar stellen van leerlijnen burgerschap (door SLO) of ondersteuning van scholen op het domein van sociale veiligheid (door Stichting School en Veiligheid) door OCW wordt gevolgd. Er zijn meerdere actoren die zo'n rol zouden kunnen vervullen, zoals genoemde partijen, de Alliantie Burgerschap of (consortia van) universiteiten en hogescholen, en andere.

De belangrijkste voordelen van een aanpak waarin OCW een sturende rol speelt, zijn de nauwe verbinding die zo gelegd kan worden met het aanstaande wetstraject (die ook vanwege de implementatie van de nieuwe burgerschapswet voordelen biedt) en de relatief eenvoudige stuurbaarheid van het proces (met directe opdrachtgever-nemer relaties) zodat op termijn van één tot twee jaar een operationele infrastructuur beschikbaar kan zijn.

De beschikbaarheid van meetinstrumenten leidt niet vanzelfsprekend ook tot gebruik hiervan door scholen. Ook hierop is sturing van belang. Hiervoor heeft de overheid traditioneel drie

sturingsinstrumenten: wortel, stok, en preek. Omdat momenteel weinig scholen gebruik maken van meetinstrumenten en er bovendien een beperkte hoeveelheid instrumenten beschikbaar is, lijkt de stok alleen beperkt effectief. Hoewel bij de aanscherping van de wettelijke eisen rond burgerschapsonderwijs, van een verbinding met resultaten (door in het discours over burgerschap en in de toelichting bij de wet ook het belang van opbrengsten te benoemen) een duidelijk signaal uitgaat, is dat vanwege de beperkte beschikbaarheid van instrumenten alleen niet voldoende.

Dat betekent dat van realisering van randvoorwaarden (door het toegankelijk maken van meetinstrumenten) in combinatie met voorlichting (door nadruk op kwaliteit en opbrengsten) scholen gericht gestimuleerd kunnen worden om doelgericht te werken aan verbetering en ontwikkeling van hun burgerschapsonderwijs.

Samenwerking met semioverheid

In het sturingsnetwerk rond burgerschapsonderwijs zijn vooral (semi) overheidsorganisaties vertegenwoordigd, alsook samenwerkingsverbanden daartussen (Hooge, 2017). In plaats van sturing direct te richten op scholen (c.q. besturen) kan daarom ook gekozen worden om sturing te richten op andere betrokken actoren; zoals SLO, ECBO, Leraar24, School & Veiligheid, de Alliantie Burgerschap, en de sectorraden. Deze actoren staan niet alleen in verbinding met OCW, maar ook met elkaar, waardoor een netwerk van actoren ontstaat. Door dit netwerk van actoren te faciliteren wordt de autonomie van scholen bij het vormgeven van burgerschapsonderwijs gewaarborgd, terwijl een infrastructuur aanwezig is om hen daarbij te ondersteunen.

In relatie tot opbrengstgericht burgerschapsonderwijs en het meten van competenties gaat het daarbij bijvoorbeeld om het faciliteren van één of meer organisaties om een instrumentenbank voor het meten van burgerschapscompetenties in te richten, en mogelijk zelfs aan te bieden. Dit zou een nieuwe organisatie in het netwerk kunnen vormen, of - en dat zou effectiever kunnen zijn - één van de partijen die nu al in het netwerk aanwezig is hiertoe te positioneren, waarbij bijvoorbeeld gedacht kan worden aan partijen als SLO, de Alliantie Burgerschap, de AWP Sociale Kwaliteit.

De voornaamste voordelen van deze route zijn benutting van bestaande expertise en veldrelaties, alsook de inbedding in reeds lopende initiatieven, zodat de mogelijkheden voor directe benutting in de onderwijspraktijk optimaal zijn. Daarmee wordt - bij wijze van vliegwiel - een voorhoede van scholen bereikt en een snelle ingang in het veld bewerkstelligd, waarmee aanwezige netwerken en structuren in positie worden gebracht en de overheid deze stimulerende stap binnen relatief korte tijd kan afbouwen.

Marktwerking

Waar centrale sturing uitgaat van een actieve rol van de centrale overheid, is marktwerking op het tegenover gestelde gebaseerd. Hierbij ligt de nadruk op initiatieven uit de markt, in antwoord op behoeften in het scholenveld. Dat betekent niet dat de overheid geen rol heeft, maar dat die veel meer ligt in het reguleren, dan in actieve voorziening van aanbod. Het reguleren van een markt waarin meetinstrumenten voor burgerschapsonderwijs worden aangeboden sluit aan bij de vrijheid van scholen om eigen inrichting te geven aan het onderwijs, en maakt een hoge mate van variëteit mogelijk. Een voordeel is bovendien dat geen discussie ontstaat over de invulling van de faciliterende rol die de overheid kiest. In relatie tot opbrengstgericht burgerschapsonderwijs en het meten van burgerschapscompetenties gaat het daarbij bijvoorbeeld om het beschikbaar stellen van meetinstrumenten die in ontwikkeling zijn om door (private) partijen aangeboden te worden aan scholen.

De inventarisatie laat zien dat het huidige instrumentarium beperkt is, maar dat de komende jaren enkele nieuwe instrumenten te verwachten zijn. De instrumenten die momenteel beschikbaar zijn, worden echter slechts beperkt gebruikt, en er zijn ons geen (commerciële) aanbieders bekend die ontwikkeling van meetinstrumenten overwegen. Het beeld is dan ook dat deze markt vooralsnog weinig aantrekkelijk is voor aanbieders om te betreden. Daarnaast is maar zeer de vraag of deze aanpak zal leiden tot meer opbrengstgericht burgerschapsonderwijs op scholen.

De drie scenario's overziend lijkt het tweede het meest vruchtbaar. Om marktwerking te stimuleren bieden zowel de vraagkant als de aanbodzijde vooralsnog weinig of geen aanknopingspunten. Als deze taxatie juist is, betekent dit dat het momentum dat binnenkort naar verwachting rond versterking van burgerschapsonderwijs ontstaat (nieuwe wettelijke opdracht, debat rond curriculum.nu) niet wordt benut voor versterking van de aandacht voor opbrengsten als aanjager van kwaliteit.

Centrale sturing kan bijdragen aan meer aandacht voor burgerschapsonderwijs bij scholen, maar gezien de beperkte hoeveelheid beschikbare instrumenten is de vraag hoeveel verwacht kan worden van accent op aandacht voor opbrengsten alleen. Zolang de nodige randvoorwaarden niet of beperkt zijn gerealiseerd (optimaal toegankelijke en in de dagelijkse schoolpraktijk bruikbare instrumenten) is het onwaarschijnlijk dat accent op het belang van opbrengsten alleen effectief zal zijn – tenzij de overheid zelf zou moeten willen voorzien in de beschikbaarstelling van instrumenten.

Niet alleen ligt dat niet in de rede, maar ook zijn de partijen die zich reeds lang actief met burgerschap hebben beziggehouden en/of de netwerken van actoren die zich de afgelopen jaren rond burgerschapsonderwijs hebben gevormd, beter gepositioneerd en geëquipeerd om hierin te voorzien (zie het tweede scenario alsook onderzoek van Hooge, 2017). Dat maakt het zinvol te overwegen of één of meer van dergelijke actoren de opdracht gegeven kan worden om de verdere verkenning, voorbereiding en/of realisering van een instrumentenbank voor burgerschap ter hand te nemen.

Daarbij kunnen de volgende stappen worden gezet:

- Uitbrengen van een advies over de gewenste inrichting van een instrumentenbank. Te denken valt enerzijds aan een bank (website) waarin instrumenten bij elkaar zijn gebracht en beschikbaar worden gesteld, of anderzijds aan een informatiepunt (website met links naar elders gehoste instrumenten) waarop relevante informatie over alle beschikbare instrumenten bij elkaar wordt gebracht, of een combinatie van beide.
- Afhankelijk van de uitkomsten van de bijbehorende verkenning van haalbaarheid van de verschillende varianten (zoals interesse van partijen over inrichting en/of hosting, bereidheid tot medewerking enz.) kunnen in zo'n advies direct ook de voornaamste uitwerkingsaspecten worden betrokken, en één of meer ontwerpen worden opgesteld.
- Op grond van besluitvorming over wenselijkheid en haalbaarheid, kan de beoogde instrumentenbank vervolgens worden gerealiseerd. Naar verwachting zullen het opstellen van zo'n advies en de realisering van een instrumentenbank circa een jaar in beslag nemen.

Literatuur

- CED Groep. (2018). *Het digitale Kwaliteitszorginstrument bij De Vreedzame School*. Rotterdam: CED Groep.
- Coopmans, M. & Dijkstra, A. B. (te verschijnen). *Burgerschap Meten. Scholenpanels Burgerschap Tweede Fase. Opzet en resultaten 2014 - 2018*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Daas, R. (2019). *Assessment of citizenship competences*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam
- Daas, R., Ten Dam, G., & Dijkstra, A.B. (2016). Contemplating modes of assessing citizenship competences, *Studies in Educational Evaluation*, 51, 88-95.
- Dijkstra, A.B. (2012). *Sociale opbrengsten van onderwijs*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Dijkstra, A.B. (2015). *Moelijk meetbare onderwijsresultaten op het sociale en maatschappelijke domein. Verkennende notitie in opdracht van de Onderwijsraad*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Dijkstra, A.B., & Janssens, F. (Red.)(2012). *Om de kwaliteit van het onderwijs. Kwaliteitsbepaling en kwaliteitsbevordering*. Den Haag: Boom Lemma.
- Dijkstra, A.B., De la Motte, P.I., & Eilard, A. (2014). Social outcomes of education. Concept and measurement. In A.B. Dijkstra & P.I. De la Motte (Red.), *Social outcomes of education. The assessment of social outcomes and school improvement through school inspections*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dijkstra, A.B., Ten Dam, G., Van der Veen, I., & Van Goethem, A. (te verschijnen). *Measuring adolescents' civic knowledge: the development of a theoretically and societally validated instrument*.
- Dijkstra, A.B., Ten Dam, G., & Waslander, S. (2019). Sturing van burgerschapsvorming door de overheid? Tussen staatspedagogiek en persoonlijkheidspedagogiek. *Pedagogische Studiën*, 95, 315-328.
- Driestar (2011). *Toelichting zeven dimensies. Pedagogisch expertsysteem Zien! voor het primair onderwijs*. Gouda: Driestar Educatie.
- Driestar. (2015). *Gebruikershandleiding. Expertsysteem Zien! voor het primair onderwijs*. Gouda: Driestar Educatie.
- Holman, C. (in voorbereiding). *Een raamwerk met conceptuele definities. Burgerschap in het mbo*.
- Hooge, E. (2017). *Sturingsdynamiek in onderwijs op stelselniveau: lenige netwerksturing door de overheid*. Tilburg: TIAS School for Business and Society, Tilburg University.
- Inspectie van het Onderwijs. (2016). *Burgerschap op school: Een beschrijving van burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs. (2019). *De staat van het onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Kranendonk, M. Mulder, L., Thijs, P., Wanders, F., Ten Dam, G., Van der Meer, T., & Van de Werfhorst, H. (2019). *Literatuurstudie. De ontwikkeling van democratische kernwaarden*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Kuhlemeier, H., Van Boxtel, H., & Van Til, A. (2012). *Balans van de sociale opbrengsten in het basisonderwijs*. Arnhem: Cito.
- Ledoux, G., Meijer, J., Van der Veen, I., Breetvelt, I., Ten Dam, G., Volman, M. (2013). *Meetinstrumenten voor sociale competenties, metacognitie en advanced skills. Een inventarisatie*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

- Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van der Veen, I., Ledoux, G., Van der Werfhorst, H., Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs. Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Kohnstamm Instituut.
- Onderwijsraad. (2013). *Verder met burgerschap in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad. (2016a). *De volle breedte van onderwijskwaliteit*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad. (2016b). *Werkprogramma 2017*. Den Haag: Onderwijsraad.
- ParnasSys. (2019). *Zien! uitgebreide productinformatie*. Deventer: ParnasSys.
- Pauw, L. (2013). *Onderwijs en burgerschap: wat vermag de basisschool? Onderzoek naar De Vreedzame School*.
- Peschar, J., Hooghoff, H., Dijkstra, A.B., & Ten Dam, G. (Red.)(2010). *Scholen voor burgerschap: naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs*. Antwerpen: Garant.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). *ICCS 2009 international report: Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary school students in 38 countries*. Amsterdam: IEA.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., & Agrusti, G. (2016). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 Assessment Framework*. Amsterdam: IEA.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., & Friedman, T. (2017). *Becoming citizens in a changing world: ICCS 2016 international report*. Amsterdam: IEA.
- Ten Dam, G., Geijssel, F., Reumerman, R., & Ledoux, G. (2010). Burgerschapscompetenties: de ontwikkeling van een meetinstrument. *Pedagogische Studiën*, 87, 313-333.
- Ten Dam, G., Volman, M., Westerbeek, K., Wolfgram, P., Ledoux, G., & Peschar, J. (2003). *Sociale competentie langs de meetlat: Het bestrijden en voorkomen van onderwijsachterstand*. Den Haag: Transferpunt Onderwijsachterstanden.
- Verhoeven, S. (2012). *De school als oefenplaats voor democratie*.
- Visser, A. (2018). *Burgerschap in het basisonderwijs. Domeinbeschrijving ten behoeve van peilingsonderzoek*. Enschede: Stichting Leerplan Ontwikkeling.
- Wagenaar, H., Keune, K., & Van Weerden, J. (2012). *Balans Oordelen en argumenteren als onderdeel van actief burgerschap en sociale integratie. Uitkomsten van de peiling in 2009*. Arnhem: Cito.
- Wagenaar, H., Van der Schoot, F., & Hemker, B. (2011). *Balans Actief burgerschap en sociale integratie. Uitkomsten van de peiling in 2009*. Arnhem: Cito.
- Zijderveld, A. (1999). *The waning of the welfare state*. New Brunswick: Transaction Publishers.

Bijlage 1: Meten van burgerschapscompetenties

Burgerschapsonderwijs is gericht op het bevorderen van de bereidheid en het vermogen van jongeren om deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren. Voor de ontwikkeling van de kwaliteit van burgerschapsonderwijs en voor de afstemming op wat leerlingen nodig hebben, is het belangrijk dat een school inzicht heeft in wat leerlingen leren. In de Staat van het Onderwijs wijst de Inspectie van het Onderwijs (2019) er opnieuw op dat veel scholen weinig tot geen inzicht hebben in de resultaten van hun burgerschapsonderwijs. Niemand weet goed hoe het hiermee bij jongeren staat. Dat is onwenselijk, want het gaat om één van de kerntaken van onderwijs. Dat geldt ook voor benutting van de resultaten door schoolleiders en bestuurders, die de middelen missen om hierop gericht te kunnen sturen en prioriteren. Ook op landelijk niveau bestaat er geen goed beeld van de ontwikkeling van burgerschapscompetenties.

Om burgerschapscompetenties op een betrouwbare en valide manier te kunnen meten, is het nodig de beschikking te hebben over geschikte meetinstrumenten. De vraag is dan, wat is een geschikt meetinstrument? Dat kan per school en per situatie verschillen en is mede afhankelijk van het doel van het meten en wat de school wil met de uitkomsten. Ligt de nadruk op het resultaat, op de kwaliteit van het proces of bijvoorbeeld op de ontwikkeling van het onderwijs. Is de meting om het niveau van de leerling(en) te kennen (normering, kwalificatie), om inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de leerling(en) (summatief) of is de meting om te verantwoorden (Inspectie, bestuur, ouders) (cf. Dijkstra & Janssen, 2012).

Naast het *waarom* is ook van belang *wat* een school wil meten. Voor het meten van vaardigheden en attitude zijn andere meetmanieren nodig dan voor het meten van kennis. Er zijn meerdere manieren waarop kennis, gedrag, vaardigheden, houding en reflectie gemeten kan worden. Elk van deze manieren heeft voor- en nadelen. De voornaamste worden hierna op een rij gezet.

Toetsen. Toetsen of vragenlijsten zijn een bruikbare en veelgebruikte vorm van het meten van kennis. Zo worden bijvoorbeeld de kerndoelen gerelateerd aan burgerschap, die horen bij schoolvakken (kerndoelen po, 35, 36 en 37 en kerndoelen onderbouw vo, 43, 44 en 45) gemeten aan de hand van een toets. Dit gebeurt in de betreffende vakken.

Vragenlijsten. Veel instrumenten die burgerschap meten bestaan uit vragenlijsten. Vaak werken deze vragenlijsten met Multiple Choice en/of Likert schalen: 'Hoe goed ben je in ...?', 'Hoe goed past deze stelling bij jou...?'. Door middel van vragenlijsten kan kennis, vaardigheden, houding en gedrag worden gemeten. Werken met vragenlijsten heeft een aantal voordelen. Het is praktisch en efficiënt. Multiple choice en Likert schalen zijn eenvoudig te scoren. Digitale vragenlijsten zijn eenvoudig te verwerken. Uitkomsten van respondenten of scholen kunnen vergeleken worden.

Bij het inzetten van vragenlijsten voor het meten van burgerschapscompetenties zijn ook de volgende punten van belang. Een belangrijke vraag is of je meet wat je wilt meten. In hoeverre bieden instrumenten valide metingen van gedrag en houdingen? Niet alleen is er de mogelijkheid van sociaal-wenselijke antwoorden, maar ook de relatie met feitelijk gedrag is

niet altijd duidelijk. Ook de motivatie achter de antwoorden, eigen waarden of ideeën worden niet zichtbaar.

Vignettenmethode. Een vignet biedt ook een mogelijkheid voor meting van competenties op het domein van burgerschap. Bij de vignettenmethode wordt een hypothetische, maar authentieke situatie of probleem (vaak scenario genoemd) in beeld gebracht. Dit kan zijn aan de hand van een beschrijving van de situatie, een tekening of filmpje. Na zich in het scenario ingeleefd te hebben, beantwoordt de leerling een aantal vragen. Bijvoorbeeld wat er in deze situatie gedaan zou moeten worden of wat hij of zij daadwerkelijk gedaan zou hebben. De antwoorden van de leerling worden vervolgens gecodeerd, bijvoorbeeld naar de effectiviteit of het morele gehalte van het sociale gedrag. Daar kan dan uit worden afgeleid welke strategieën iemand beschikbaar heeft, of welke kennis en vaardigheden. Omdat de normen voor het scoren worden vastgelegd, zijn ze onderzoekbaar op interbeoordelaarsbetrouwbaarheid (Ten Dam et al., 2003, Ledoux et al., 2013).

De vignettenmethode heeft ook een aantal beperkingen. Het vraagt rijke antwoorden, daardoor het minder geschikt is voor jonge of cognitief beperkte leerlingen. De scoring is ingewikkeld en vergt getrainde beoordelaars. De meest gewenste afname is in de vorm van een gestructureerd interview (één op één) en dit is kostbaar en tijdrovend. Dit leidt ertoe dat dit instrument meestal alleen bruikbaar is in een onderzoeksetting.

Portfolio. Portfolio is een doelgerichte verzameling van werkstukken, uitgevoerde opdrachten, projecten en andere producten. Het portfolio wordt veelal beoordeeld op kwaliteit door een docent of andere expert. Voor het geven van een -min of meer- objectieve beoordeling is een formulering vooraf van een aantal criteria noodzakelijk. Afhankelijk van de aard van de producten in het portfolio kunnen deze criteria meer of minder duidelijk en transparant zijn.

Beoordelen aan de hand van portfolio heeft een aantal voordelen (Ledoux et al., 2013).

- De opdrachten, taken en andere producten in het portfolio vormen gezamenlijk een authentiek verslag van het leerproces dat is doorlopen.
- Het portfolio kan ook worden gebruikt in de latere professionele loopbaan (bijvoorbeeld voor een sollicitatie).
- Het samenstellen van het portfolio kan een gunstig effect hebben op het leerproces.
- Het geeft ruimte om informatie uit verschillende contexten bijeen te brengen; dit zorgt voor een completer beeld.

Het portfolio kent echter ook nadelen.

- Het beoordelen van de kwaliteit van het portfolio vereist gebruik van complexe criteria en kan eigenlijk alleen door experts gedaan worden.
- Het beoordelen van de kwaliteit van het portfolio is een tijdrovende aangelegenheid.
- Het samenstellen van het portfolio vereist complexe vaardigheden van leerlingen of studenten; de methode is daarom niet/minder geschikt voor jongere leerlingen.
- Het vergelijken van leerlingen is lastiger.
- Het is minder geschikt voor summatief toetsen.
- Het is niet eenvoudig om informatie over (ontwikkeling van) sociale competenties vast te leggen in een portfolio.

Voor het meten van burgerschapscompetenties wordt nog niet veel gebruik gemaakt van portfolio. Een voorbeeld dat in ontwikkeling is, is 'Peppels'. Peppels is een digitaal portfolio dat inzichtelijk maakt wat leerlingen doen in LOB en burgerschap. In het systeem staan opdrachten klaar, die leerlingen uitvoeren. Bijvoorbeeld: 'Schrijf een essay over hoe je je verhoudt tot verschillende wereldbeelden' of 'Schrijf een reflectie op hoe je ontwikkeling is geweest.' Het is niet goed of fout. Het doel is te laten zien dat een leerling er aan gewerkt heeft. Ook kan een leerling zelf ontwikkelingen en ervaringen toevoegen of vastleggen wat hij belangrijk vindt of waar hij goed in is. Dit kan op uiteenlopende manieren, met foto's of videoclipps, blogs, enzovoort.

Narratieve toetsing. Bij narratieve toetsing worden verhalen opgehaald waar vervolgens een kwalitatieve analyse op wordt uitgevoerd. Van deze vorm wordt weinig gebruik gemaakt bij het toetsen van burgerschapscompetenties. De 'Vox Pop Academy' heeft een start gemaakt met het analyseren de gesprekken tussen leerlingen en ook 'Terra Nova' gaat wellicht gebruik maken van het ophalen van verhalengesprekken om deze te analyseren. Een voordeel van deze methode is dat er ook gekeken kan worden naar onderliggende waarden of nuanceringen in antwoorden. Nadelen zijn dat het tijdrovend is en dat het lastig is om een objectieve waardering aan de verhalen te geven.

Observaties. Het in beeld brengen van burgerschapscompetenties kan door observatie op een (semi-)gestructureerde manier of op ongestructureerde manier. Wanneer het gaat om gestructureerde observatie, scoort de leerkracht op basis van vooraf opgestelde criteria het gedrag van de leerling.

Naast dat de leerkracht de leerlingen beoordeeld, kunnen ook leerlingen elkaar observeren en beoordelen. De vraag is of dit wenselijk is. De oordelen van leeftijdsgenoten zijn meestal weinig stabiel en de overeenstemming tussen de oordelen van verschillende leerlingen over dezelfde leerling is vaak laag. Daarnaast worden de oordelen sterk gekleurd door de sekse, leeftijd, etniciteit, uiterlijke kenmerken en status van de leerling binnen de klas. Verder wordt het niet ethisch gevonden als leerlingen bijvoorbeeld moeten aangeven wie zij niet leuk of niet aardig vinden.

Gamebased assessment. Gamebased assessment of serious gaming (met een educatief doel) wordt nog weinig toegepast in onderwijs. Er zijn relevante toepassingen denkbaar, waarbij leerlingen in situaties terechtkomen waar ze moeten handelen in vooraf gedefinieerde situaties. De handelingen worden extern beoordeeld, door vooraf vastgestelde scores. Dit gebeurt na het spelen van het spel, maar kan ook tijdens het spel, waarbij leerlingen bijvoorbeeld doorgaan naar een volgende situatie of een moeilijker niveau (embedded assessment). Bestaande voorbeelden zijn 'Community Planet' en 'Global Conflicts'. Gamebased assessment kan voordelen bieden. Leerlingen vinden het over het algemeen leuk om te spelen. Het niveau volgt de leerling, waardoor de uitdaging blijft, maar het ook haalbaar is. De scores zijn direct zichtbaar en geobjectiveerd. Een nadeel is dat ontwikkeling kostbaar is en er goede ICT voorzieningen voor nodig zijn. Over betrouwbaarheid en validiteit is nog weinig informatie beschikbaar.

Simulaties. Bij simulaties is er sprake van het nabootsen van een werkelijke situatie. Leerlingen handelen in de situatie alsof het de werkelijke situatie is. Net als bij gamebased assessment zijn er ook weinig voorbeelden van simulaties of beoordelen op basis van levensechte opdrachten. Het ‘naspelen van een debat in de Tweede Kamer’ bij *ProDemos* en het spelen van het spel *Terra Nova*, gericht op het verdelen van hulpbronnen, gaat in die richting. Echter, bij beide voorbeelden worden de getoonde competenties van leerlingen niet gemeten.

Rollenspellen. Bij rollenspellen worden werkelijke situaties nagespeeld. Een rollenspel onder leiding van de leerkracht biedt de mogelijkheid om een levensechte sociale situatie te benaderen. De leerling moet het sociale gedrag in een rollenspel immers echt laten zien. Voorwaarde is dat de leerkracht in staat is om het rollenspel te leiden. De voorbereiding en afname van een rollenspel is tijdrovend. Verder is onbekend in hoeverre leerlingen het gedrag dat zij tijdens het rollenspel vertonen ook in de ‘echte’ situatie laten zien. Een punt van zorg is dat deelnemers zich tijdens rollenspellen doorgaans niet bijzonder op hun gemak voelen en van mening zijn dat hun gedrag tijdens het rollenspel niet representatief is voor hun werkelijke sociale gedrag.

Bijlage 2: Overzicht meetinstrumenten

Het navolgende overzicht geeft de instrumenten weer die bruikbaar zouden kunnen zijn voor meting van burgerschapscompetenties van leerlingen in het basis-, voortgezet, middelbaar beroeps- en speciaal onderwijs, zoals die begin 2019 voor het Nederlandse onderwijs zijn aangetroffen.

In de beschrijvingen zijn de volgende aspecten opgenomen:

- Bron: waar is informatie te vinden over het instrument
- Meetpretentie: wat beoogt het instrument te meten
- Competenties: welke competenties brengt het instrument in beeld
- Doelgroep: voor welke populatie wordt het instrument aangeboden
- Wijze van afnemen: door wie en op welke wijze wordt het instrument afgenomen
- Wijze van scoring, interpretatie en rapportage
- Verkrijgbaarheid: (waar) is het instrument (vrij) verkrijgbaar
- Bruikbaarheid: kan het instrument geschikt worden geacht voor mogelijk (vrij) gebruik door scholen

Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbaan (ADKS)

Het Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbaan (ADKS) is een interdisciplinair onderzoeksproject van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, ProDemos, het SCP en de UvA, waarin onderwijskundigen, politicologen en sociologen samenwerken om de ontwikkeling van democratische waarden bij jongeren in kaart te brengen.

Uit een literatuurstudie (Kranendonk et al., 2019) blijkt dat er nog weinig bekend is over de ontwikkeling van democratische kernwaarden bij jongeren en over de verhouding tussen jongere en rechtsstaat. Vooral onderzoek naar de botsingen of tegenstrijdigheden tussen deze kernwaarden – meerderheidsbesluitvorming tegenover minderheidsrechten of de vrijheid van meningsuiting tegenover kwetsen – is schaars. Om hier meer inzicht in te krijgen en de relatie te onderzoeken met structurele en culturele ongelijkheden en de voortgang van jongeren gedurende de schoolloopbaan, is het ADKS onlangs gestart met een longitudinaal onderzoek onder jongeren van 13 tot 18 jaar. Het is een 6-jarig panelonderzoek, waarbij een grote groep leerlingen gevolgd wordt in de ontwikkeling van democratische kernwaarden en schoolloopbaan.

Meetpretentie

Het ADKS onderzoekt de ontwikkeling van democratische kernwaarden en schoolloopbaan van jongeren in de leeftijd van 13 tot 18 jaar uit alle niveaus in het voortgezet onderwijs.

De vragenlijst bestaat uit (meerkeuze)vragen, waarbij wordt doorgevraagd op basis van het gegeven antwoord (routing). Hierdoor ontstaat er een gelaagdheid in de antwoorden. Deze gelaagdheid geeft een beter inzicht in de tegenstrijdigheden tussen bepaalde democratische waarden en deze maakt de onderliggende waarde zichtbaarder. De vragenlijst werkt variërend met 4-punts en 5-punts Likert-schalen, Ja-Nee vragen en meerkeuzevragen.

In de vragenlijst zitten 3 dimensies van burgerschap:

1. Kritisch burger
2. Maatschappelijk betrokken burger
3. Plichtmatige burger

Er is een basisvragenlijst, die de komende jaren wordt aangevuld met nieuwe vragen. Een aantal vragen komt jaarlijks terug, maar niet alle vragen. Wel komt eenzelfde vraag zeker 2 keer terug over de jaren om de ontwikkeling hiervan te meten. De intentie is om ieder jaar één grote nieuwe component toe te voegen, alleen voor dat jaar. Het gaat dan bijvoorbeeld om thema's als discriminatie en genderongelijkheid.

Wijze van afnemen

De leerlingen worden aan de hand van een digitale vragenlijst bevraagd. De meting wordt afgenomen op zo'n 50 scholen op alle onderwijsniveaus. De steekproef is geselecteerd op basis van een gestratificeerde steekproef van gemeenten in Nederland. Om te bepalen welke scholen benaderd zouden worden zijn binnen vijf categorieën gemeenten (G4 tot landelijk) een aantal gemeenten willekeurig geselecteerd. Binnen deze gemeenten zijn vervolgens alle scholen geraagd om mee te doen. Onlangs is bij 45 scholen voor de eerste keer de vragenlijst afgenomen, bij zoveel mogelijk alle leerlingen van klas 1. Dit gebeurt op school, met behulp

van tablets, onder begeleiding van de onderzoekers. Per leerling neemt het onderzoek ongeveer een uur in beslag.

Rapportage

Jaarlijks worden er rapporten voor de scholen gemaakt, die aan de school worden aangeboden. Hierover vindt bij belangstelling een presentatie en een gesprek plaats. Wat staat er nu in het rapport en wat zegt het voor de school? Voor een school is dan ook een peiling. Hoe staat het ervoor op school? Na een aantal jaren wordt voor de scholen ook de ontwikkeling van de leerlingen zichtbaar. De school kan dit gebruiken voor beleidsontwikkeling. Een digitale rapportage, waarmee scholen de eigen ontwikkeling kunnen vormen, is in voorbereiding.

Beschikbaarheid

Het instrument is ontwikkeld voor onderzoeksdoeleinden en niet vrij beschikbaar voor scholen. Alleen de scholen die aan het onderzoeksproject deelnemen kunnen er gebruik van maken. Afname kan niet door de school zelf worden gedaan. Dit doen de onderzoekers.

Opmerkingen

Het ADKS meet onderdelen van burgerschap. Het zou denkbaar zijn het instrument op termijn te benutten voor doorontwikkeling van instrumenten voor het meten van burgerschapscompetenties.

Bron

Informatie is te krijgen via info@adks.nl.

Burgerschap Meten

Het instrument Burgerschap Meten (BSM) is een digitale vragenlijst die burgerschapscompetenties meet bij leerlingen in groep 7 en 8 van het primair onderwijs en klas 1, 2 en 3 van het voortgezet onderwijs. Het gaat om jongeren in de leeftijd van 11 tot 14 jaar. Het instrument is er op gericht evaluatieve uitspraken te kunnen doen over het vermogen van leerlingen om als burger in een democratische en pluriforme samenleving te handelen en over de effecten van onderwijs op de burgerschapscompetenties van leerlingen.

De vragenlijst is ontwikkeld aan de Universiteit van Amsterdam (Ten Dam et al., 2010), wordt sindsdien gebruikt in onderzoek, is zonder kosten beschikbaar voor scholen die deelnemen aan de Alliantie Burgerschap en verkrijgbaar via de aanbieder Rovict.

Meetpretentie

De BSM is een gevalideerd instrument dat de burgerschapscompetenties meet van leerlingen in de leeftijd van 11 tot 14 jaar. Het meet 4 sociale taken:

1. Democratisch handelen
2. Maatschappelijk verantwoord handelen
3. Omgaan met verschillen
4. Omgaan met conflicten

Aspecten die worden gemeten zijn kennis, vaardigheden, houding, reflectie en gedrag.

Kennis-items betreffen het weten, begrijpen en inzicht hebben in wat je het beste kunt doen met betrekking tot de vier sociale taken.

Attitude-items gaan over het vinden (meningen), willen, bereid zijn ten aanzien van de vier taken.

Vaardigheid-items betreffen de inschatting van de eigen vaardigheid voor de vier taken.

Zie voor de volledige matrix https://www.burgerschapmeten.nl/VO/De_matrix.html

De *leerlingenvragenlijst* bevat 94 items verdeeld over 17 schalen die elk betrekking hebben op een van de componenten (kennis, attitude, vaardigheid, reflectie) per sociale taak (democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen, omgaan met conflicten, omgaan met verschillen).

Het instrument werkt met een vier-punt Likertschaal.

In de vragenlijst ligt het accent op burgerschap in het maatschappelijke domein. In de vragenlijst ligt het accent op burgerschap in voor de leerling betekenisvolle situaties.

De *docentenvragenlijst* wordt ingevuld per leerling en bevat 22 items verdeeld over de vier sociale taken. De vragenlijst werkt met een vier-punt Likertschaal.

Wijze van afnemen

Leerlingen vullen de webbased vragenlijst in, in de klas, onder begeleiding van de eigen leerkracht of docent. Scholen die het instrument gebruiken in het kader van deelname aan de

Scholenpanels Burgerschap van de Alliantie Burgerschap doen dit jaarlijks in de periode april t/m juni.

In dezelfde periode vullen leerkrachten voor een door henzelf gekozen aantal leerlingen de gedragsvragenlijst in. Dit doen ze per leerling, voor een door hen zelf aantal geselecteerde leerlingen. De opzet van de meting maakt dat de leerlingen gevolgd kunnen worden. Meting 1: leerjaar 1 en 3. Meting 2: leerjaar 2. Meting 3: leerjaar 1 en 3. Meting 4: leerjaar 2.

Rapportage

Scholen die het instrument gebruiken via de aanbieder Rovict ontvangen via de afname-tool een geautomatiseerde rapportage en beschikken over de mogelijkheid de eigen gegevens af te zetten tegen verschillende (door de school te kiezen) benchmarks. Scholen die deelnemen via de Scholenpanels Burgerschap van de Alliantie Burgerschap krijgen een rapportage waarin de resultaten geanalyseerd zijn en afgezet tegen het gemiddelde van de deelnemende SPB-scholen en het landelijk gemiddelde. Elk jaar worden schoolgemiddelden vergeleken met twee vergelijkingsgroepen: (1) het landelijk gemiddelde en (2) het gemiddelde van de scholen binnen de Alliantie Burgerschap in de meting van het betreffende jaar. Het landelijk gemiddelde is gebaseerd op een uitgebreid databestand waarin de gegevens van ca. 1600 scholen zijn opgenomen:

- 38 Alliantiescholen uit fase 1 (periode 2007-2010);
- 40 scholen die tussen 2010 en 2013 uit eigen beweging via Rovict gebruik hebben gemaakt van het instrument 'Burgerschap Meten';
- gegevens van de scholen uit de COOL 5-18 metingen in 2008 (ongeveer 620 scholen); 2011 (ongeveer 550 scholen) en 2014 (ongeveer 400 scholen).

Dit databestand, ook wel de SPB-database genoemd, bevat momenteel ruim 120.000 leerlingen die op verschillende momenten en in verschillende groepen (primair onderwijs) en klassen (voortgezet onderwijs) hebben meegedaan. Meer informatie over het instrument, de scholen en resultaten van de Alliantiescholen uit de eerste fase, de tweede fase en over de COOL 5-18 metingen, is te vinden in 'Scholen voor burgerschap' (Peschar et al., 2010; Ten Dam et al., 2010; Coopmans et al., te verschijnen).

Het is aan de scholen zelf om de rapportage te interpreteren. De resultaten kunnen worden gebruikt om een school met andere scholen te vergelijken, en geven een school inzicht in de eigen situatie. De uitkomsten zijn ook goed te gebruiken om het gesprek aan te gaan op school, met schoolleiding, team, ouders en leerlingen. Dit kan een bijdrage leveren aan gerichte schoolontwikkeling.

Beschikbaarheid

De BSM is beschikbaar voor alle scholen die daarvan gebruik willen maken. Het wordt webbased aangeboden aan scholen door Rovict (www.rovict.nl) tegen een beperkte vergoeding. Eenmalig wordt de licentie aangeschaft. De kosten zijn afhankelijk van het aantal leerlingen. Ook scholen die deelnemen via de Scholenpanels van de Alliantie Burgerschap maken gebruik van het instrument. Voor de meest recente rapportage van resultaten, zie Coopmans et al. (te verschijnen).

Opmerkingen

De vragenlijst beslaat een groot deel van de burgerschapsdomeinen. Het is een op klas- en schoolniveau gevalideerd instrument.

Bron

Informatie is te krijgen op www.burgerschapmeten.nl.

ESC-toets Burgerschapskennis

Het door de Universiteit van Amsterdam in opdracht van NRO uitgevoerde onderzoek Understanding the Effects of Schools on Students' Citizenship (ESC) richt zich onder meer op de ontwikkeling van een meetinstrument voor het in kaart brengen van burgerschapskennis van leerlingen in de onderbouw van vmbo, havo en vwo. Het onderzoek is uitgevoerd op een representatieve landelijke steekproef (2016) van ruim 80 scholen voor voortgezet onderwijs, en betreft zo'n 5200 leerlingen. Voor informatie over de constructie en met het instrument verkregen bevindingen, zie Dijkstra et al. (te verschijnen).

De kennistoets richt zich op vier domeinen van burgerschap en heeft goede psychometrische eigenschappen. Het instrument wordt gedigitaliseerd en aan het scholenveld beschikbaar gesteld. Het instrument kan naar verwachting vanaf 2020 door scholen worden gebruikt.

Meetpretentie

De ESC-toets Burgerschapskennis is een gevalideerd instrument dat de burgerschapskennis meet van leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het instrument is gevalideerd voor leerlingen in het derde leerjaar voortgezet onderwijs (vmbo, havo, vwo). De toets richt zich op 4 sociale taken:

1. Democratisch handelen
2. Maatschappelijk verantwoord handelen
3. Omgaan met verschillen
4. Omgaan met conflicten

Het invullen van het instrument leidt tot een dichotome score (goed/fout) en rapporteert getotaliseerde scores per schaal.

Wijze van afnemen

Leerlingen vullen de webbased vragenlijst in, in de klas, onder begeleiding van de eigen leerkracht of docent.

Rapportage

Scholen die het instrument gebruiken via de aanbieder Rovict ontvangen via de afname-tool een geautomatiseerde rapportage en beschikken over de mogelijkheid de eigen gegevens af te zetten tegen een landelijke benchmark. Scholen die deelnemen via de Scholenpanels Burgerschap van de Alliantie Burgerschap krijgen een rapportage waarin de resultaten geanalyseerd zijn en afgezet tegen het landelijk gemiddelde. Het landelijk gemiddelde is vooralsnog gebaseerd op een landelijk representatieve steekproef uit 2016 en zal naar verwachting elke twee jaar worden geactualiseerd. Zie Coopmans et al. (te verschijnen).

Het is aan de scholen zelf om de rapportage te interpreteren. De resultaten kunnen worden gebruikt om een school met andere scholen te vergelijken, en geven een school inzicht in de eigen situatie. De uitkomsten zijn ook goed te gebruiken om het gesprek aan te gaan op school, met schoolleiding, team, ouders en leerlingen. Dit kan een bijdrage leveren aan gerichte schoolontwikkeling.

Beschikbaarheid

De ESC-toets Burgerschapskennis wordt beschikbaar gesteld aan alle scholen die daarvan gebruik willen maken. Het zal webbased worden aangeboden aan scholen door Rovict (www.rovict.nl) tegen een beperkte vergoeding. Ook scholen die deelnemen via de Scholenpanels van de Alliantie Burgerschap kunnen zonder verdere kosten gebruik maken van het instrument. De ontwikkeling en beschikbaarstelling van de toets wordt momenteel afgerond. De toets zal naar verwachting in de loop van 2020 voor scholen beschikbaar komen.

Opmerkingen

De vragenlijst beslaat een groot deel van de burgerschapsdomeinen voor het domein kennis.

Bron

Voor informatie: Universiteit van Amsterdam, afdeling Onderwijswetenschappen, p/a L.Hoek@uva.nl

International Civic and Citizenship Education Study (ICCS)

ICCS is een internationaal onderzoek waarbij burgerschapscompetenties bij leerlingen in het tweede leerjaar, komend van alle typen van voortgezet onderwijs, in kaart worden gebracht. Drie instrumenten worden gebruikt om burgerschapsvaardigheden van leerlingen in kaart te brengen: de kennistest, de leerlingen vragenlijst, en de Europese leerlingenvragenlijst. Daarnaast zijn er vragenlijsten voor docenten en schoolleiders. Het onderzoek wordt afgenomen in ongeveer 24 landen, waarvan 14 uit West-Europa. De overige landen komen uit Azië en Latijns Amerika. Het precieze aantal verschilt per keer. In Nederland zijn gegevens verzameld op 124 middelbare scholen; per school (conform ICCS-voorschrift) één klas (zie Munniksmas et al., 2017).

Om zicht te krijgen op de kenmerken van de deelnemende scholen en het burgerschapsonderwijs dat de scholen geven, zijn verder gegevens verzameld onder (gemiddeld) dertien docenten per school en één school- of afdelingsleider. Docenten zijn willekeurig geselecteerd uit alle docenten die les gaven aan tweedejaars klassen van het geselecteerde schooltype op deelnemende scholen. In totaal hebben 1374 docenten en 103 locatie- of afdelingsleiders deelgenomen aan het onderzoek.

Het internationale vergelijkende onderzoek wordt één keer in de circa 6 jaar afgenomen. De eerste twee rondes vinden plaats in 2009 en 2016 (Schulz et al., 2010, 2017). De volgende zal plaatsvinden in 2022. Scholen worden op basis van een steekproef geselecteerd. Het is niet verplicht voor scholen om dan ook deel te nemen. De meting is daarom niet te gebruiken om een ontwikkeling in de school in beeld te brengen.

De studie richt zich op de vraag hoe het ervoor staat met de burgerschapscompetenties van middelbare scholieren in Nederland en het burgerschapsonderwijs op scholen voor voortgezet onderwijs. Twee vragen staan centraal:

1. Wat is het niveau en de verdeling van de burgerschapscompetenties van leerlingen in het tweede leerjaar van het voortgezet onderwijs (burgerschapskennis, houdingen, vaardigheden en gedrag)?
2. Wat zijn de kenmerken van het burgerschapsaanbod van scholen voor voortgezet onderwijs?

Meetpretentie

ICCS meet burgerschapscompetenties bij jongeren van 14 jaar in ongeveer 24 landen.

Het geeft een overzicht van de burgerschapscompetenties van leerlingen (kennis, houdingen, gedrag, vaardigheid) en aspecten van burgerschapsonderwijs. Met deze gegevens kunnen o.a. landen vergeleken worden en kan een vergelijking over tijd gemaakt worden.

Het instrument meet 4 inhoudelijke domeinen (Schulz et al., 2016):

1. Democratie (*Civic society & systems*): De maatschappij en haar instellingen, organisaties en systemen.
2. Maatschappelijke basiswaarden (*Civic principles*): Democratische principes zoals gelijkheid, vrijheid en de rechtstaat.

3. Maatschappelijke participatie (*Civic participation*): Vormen van burgerschapsparticipatie.
4. Identiteit (*Civic identities*): Eigen identiteit en verbondenheid met maatschappij.

Competenties die worden gemeten zijn te verdelen in vier dimensies: kennis, vaardigheden, houding en gedrag.

In 2016 bestond de *leerlingen vragenlijst* van het ICCS meetinstrument uit 179 items. Hiervan zijn 22 bedoeld om de achtergrond van de leerling in beeld te brengen. 157 items meten burgerschapscompetenties. Het instrument werkt voor het grootste deel van de vragenlijst met een vier-punt Likertschaal.

Het instrument bevat ook nog 26 optionele items. Landen kiezen of zij deze willen meenemen.

De ICCS *kennistoets* 2016 bestond uit 87 items. Daarvan waren 42 ook onderdeel van de ICCS 2009, waardoor vergelijking in de tijd mogelijk is. In 2009 werden drie beheersingsniveaus van burgerschapskennis onderscheiden (niveau 1, 2, 3, en de mogelijkheid om 'onder niveau 1' te scoren). In 2016 zijn verschillende vragen toegevoegd, om burgerschapskennis op de laagste niveaus beter in beeld te brengen. Op basis van de ICCS kennistoets 2016 zijn vier beheersingsniveaus onderscheiden: niveau A, B, C, D, en de mogelijkheid om 'onder niveau D' te scoren.

De *docenten vragenlijst* bevat 181 items en vraagt naar algemene achtergrondgegevens, schoolgegevens en naar het burgerschapsonderwijs in de school. Optioneel per land zijn items over de lessen en lesgeven

De *schoolvragenlijst* wordt ingevuld door de schoolleider en bevat 106 items. Deze vraagt naar algemene achtergrond van de schoolleider, schoolcultuur, schoolomgeving, schoolgrootte en mogelijkheden voor leerlingen.

Wijze van afnemen

De gegevensverzameling vond plaats in februari, maart en april 2016. Voor het leerlingenonderzoek (onder tweedeklassers in het voortgezet onderwijs) werd gebruik gemaakt van drie papieren vragenlijsten (kennistest, leerlingen vragenlijst, Europese leerlingen vragenlijst) in te vullen in drie aangesloten lesuren (met pauze) onder leiding van een getrainde onderzoeksassistent.

De vragenlijsten voor docenten en school-/afdelingsleiders werden door de contactpersoon op de school verspreid en per post geretourneerd. De docentenvragenlijst en de schoolleidersvragenlijst nemen elk ongeveer 30 minuten in beslag.

Rapportage

Op aanvraag konden scholen een rapportage krijgen met de eigen resultaten, afgezet tegen de landelijke en internationale uitkomsten. Daarnaast is er een nationale rapportage uitgebracht, waarin de Nederlandse resultaten worden afgezet tegen die van de andere landen. Vaak ook met die van specifiek vergelijkbare landen. Tot slot is er een internationaal rapport met een overzicht van alle landen en de vergelijking met de resultaten van 2009.

Beschikbaarheid

Het instrument wordt toegepast in het kader van wetenschappelijk onderzoek en internationaal vergelijkend onderzoek. Scholen die voor deelname worden uitgenodigd kunnen aan meting deelnemen.

Scholen die in deelname zijn geïnteresseerd kunnen contact opnemen met de Universiteit van Amsterdam, van waaruit de metingen in 2020 en 2022 worden gecoördineerd (contactpersoon: r.j.m.daas@uva.nl).

Onderzoekers kunnen de vragenlijsten opvragen bij IEA. Het kennisdeel van het ICCS wordt niet vrijgegeven.

Bron

Informatie over het onderzoek is te vinden op <http://www.iea.nl/iccs>.

Het Nederlandse rapport is te downloaden op <https://www.kohnstamminstituut.nl/iccs-nederland/assets/iccs2016burgerschapnederland.pdf>

MBO meetinstrument burgerschapscompetenties

Voor het mbo is een meetinstrument in ontwikkeling, dat de burgerschapscompetenties meet van de studenten.

Meetpretentie

Het mbo burgerschapsonderzoek meet door middel van een digitale vragenlijst de burgerschapscompetenties van deelnemers in het mbo. Het meetinstrument is gebaseerd op de indeling van het instrument dat voor basis- en voortgezet ontwikkeld is, en sluit aan bij de daar gebruikte conceptualisering (Holman, in voorbereiding; vgl. Ten Dam et al., 2010).

De vragenlijst meet op 2 sociale taken:

- Democratisch handelen.
- Maatschappelijk handelen.

De sociale taken 'omgaan met conflicten' (zoals belangenconflicten en sociaal-emotionele conflicten) en 'omgaan met verschillen' (bijvoorbeeld sociaaleconomische, culturele of genderverschillen) (Ten Dam et al., 2010) zijn niet opgenomen als aparte dimensies, maar worden verondersteld indirect inbegrepen te zijn in de sociale taken 'democratisch handelen' en 'maatschappelijk verantwoord handelen'. De betreffende competenties veronderstellen aspecten als toelichten, uitwisselen, overleg, verduidelijken, overtuigen, onderhandelen, verplaatsen in de ander, empathie, luisteren, doorvragen, accepteren en begrip tonen (Holman, in voorbereiding).

Naast de twee sociale taken worden de componenten Kennis, Attitude en Vaardigheid, Normativiteit (over wat 'goed' burgerschap is) en Contextafhankelijkheid onderscheiden. Ook is er aandacht voor maatschappelijke en politieke vraagstukken, zowel empathisch als kritisch kunnen luisteren naar andere standpunten, mediawijsheid, een open houding ten opzichte van andere levensbeschouwelijke of maatschappelijke opvattingen, verantwoordelijkheid nemen (voor anderen en voor de leefomgeving) en ethisch handelen.

Het concept meetinstrument (pilotversie) heeft 96 items, verdeeld over zes schalen die elk betrekking hebben op een van de componenten (kennis, houding en vaardigheid). Kennis wordt gemeten door het juiste antwoord te geven. De andere onderdelen worden gemeten met een 4-punts Likert-schaal.

De vragenlijst is specifiek voor het mbo. Het taalgebruik eenvoudig en er zijn onderdelen in opgenomen als ethiek en arbeidsethos.

Wijze van afnemen

De student vult zelf online de vragenlijst in en beoordeelt eigen attitudes en vaardigheden. Voor kennis is in de vragenlijst een aparte toets opgenomen. De vragenlijst wordt daarom in twee delen afgenomen: zowel voor de kennistest als voor de beoordeling van attitude en vaardigheid wordt 30 minuten uitgetrokken.

Rapportage

De rapportagevoorziening is in ontwikkeling. De intentie is het op een zelfde wijze in te zetten als de BSM. Scholen kunnen de resultaten gebruiken als een formatieve meting ten behoeve van schoolontwikkeling. Ook maakt het instrument vergelijking met andere scholen mogelijk.

Beschikbaarheid

Het meetinstrument wordt momenteel ontwikkeld. De verwachting is dat de vragenlijst in schooljaar 2019/2020 in pilot-vorm gebruikt zal worden. Het instrument zal op termijn voor het hele mbo beschikbaar komen.

Opmerkingen

Geen

Bron

Informatie bij Practoraat Burgerschap ROC Noorderpoort: cgw.holman@noorderpoort.nl.

PPON: Sociale Competentie en Burgerschap 2009

Het PPO is de Periodieke Peiling van het Onderwijsniveau basisonderwijs, die met regelmaat werd afgenomen door Cito. Voor het onderdeel 'Sociale competentie en burgerschap' is een peiling uitgevoerd in 2009 (Wagenaar et al., 2011, 2012). In 2011 is een peiling uitgevoerd naar 'sociale opbrengsten' (Kuhlemeier et al., 2012). Burgerschap was hier een onderdeel van.

De peilingen zijn afgenomen bij leerlingen van groep 8 van het basisonderwijs, in de periode mei/juni.

Alle PPO peilingen richten zich op vier vragen:

- Waaruit bestaat het onderwijsaanbod in een bepaald leer- en vormingsgebied?
- Welke resultaten in termen van kennis, inzicht en vaardigheden hebben leerlingen verworven?
- Hoe verhouden de resultaten zich tot de kerndoelen basisonderwijs?
- Welke veranderingen of ontwikkelingen in aanbod en opbrengst zijn er in de loop van de tijd te traceren?

Meetpretentie

In het PPO Sociale Competentie en Burgerschap wordt in definiëring van burgerschap aangesloten bij het model 'de democratische driehoek' van Zijdeveld (1999). Zijdeveld maakt een driedeling:

- Sociaal-cultureel burgerschap, dat weer is onderverdeeld in sociaal-cultureel klimaat, geestelijke stromingen en niet-gouvernementele organisaties. Voor dit onderwerp zijn in totaal 63 opgaven ontwikkeld en aan de leerlingen voorgelegd.
- Politiek burgerschap. Voor dit onderdeel zijn 64 opgaven ontwikkeld.
- Economisch burgerschap. Voor dit onderwerp zijn 34 opgaven ontwikkeld.

De *docentenvragenlijst* vraagt naar enkele achtergrondkenmerken van de leerlingen, zoals geslacht, leeftijd, het doorstroomkenmerk (d.i. de schoolkeuze van de leerling binnen het voortgezet onderwijs) en het formatiegewicht van de leerling. Deze gegevens worden gebruikt voor de analyse van de verschillen tussen groepen leerlingen. Daarnaast was er voor leerkrachten van groep 6, 7 en 8 een schriftelijke vragenlijst over het onderwijsaanbod voor het leerstofdomein Burgerschapsvorming. Deze bevatte vragen over onder meer de tijd die aan burgerschapsvorming wordt besteed, over het kennisaanbod en de competenties die nagestreefd worden, over lesmaterialen die werden gebruikt, over maatregelen die werden ingevoerd en over activiteiten die werden gehouden ter bevordering van burgerschapsvorming.

De meting bij de *leerlingen* gebeurt op drie verschillende manieren, door opdrachten (vignetten), kennistoetsen en vragenlijsten.

1. De *opdrachten* zijn voor het evalueren van het waardenbesef en het oordeelsvermogen. Het betreft dan een zestal zogenaamde vignetopdrachten, waarin aan de leerlingen een hypothetisch probleem wordt voorgelegd. Omdat de opdrachten niet beoordeeld worden

in termen van goed of fout wijken ze af van de vragen en opdrachten die doorgaans in toets-situaties aan leerlingen worden aangeboden. Bij drie opdrachten gaat het om een zakelijk probleem over de materiële wereld. Bij drie andere opdrachten staan vooral de sociale verhoudingen centraal. Het probleem voldoet aan vier voorwaarden:

- Het betreft een sociaal-maatschappelijk dilemma, waarin de leerling in het kader van actief burgerschap en sociale integratie gevraagd wordt een keuze te maken of een standpunt in te nemen.
 - Het betreft een situatie die aansluit bij de leef- c.q. belevingswereld van een leerling van 11 à 12 jaar.
 - Het is zo gecreëerd, dat het vanuit verschillende invalshoeken en waardenoriëntaties beoordeeld kan worden.
 - Het is zo gecreëerd en gepresenteerd dat bij de beoordeling niet dadelijk sociaalwenselijk antwoorden worden uitgelokt.
2. Voor de *kennistoetsen* is voor elk van de drie onderscheiden onderwerpen van burgerschap een opgavenverzameling samengesteld. Sociaal-cultureel burgerschap bevat 63 items, Politiek burgerschap bevat 64 items en Economisch burgerschap bevat 34 items.
 3. In de *leerlingen vragenlijst* wordt gevraagd naar de mate waarin ze actief participeren in de samenleving.

Met deze vragenlijst kan worden nagegaan of er een relatie is tussen bepaalde vormen van participatie en de prestaties op het gebied van kennis en/of oordeelsvermogen als uitkomsten van onderwijs in burgerschap.

De scholen werden op basis van steekproef geselecteerd.

Wijze van afnemen

Het PPON werd in paper-and-pencil vorm afgenomen, onder begeleiding van een toetsleider van Cito. De tijdsinvestering voor de school betrof een dagdeel. De evaluatie-instrumenten voor burgerschap waren in een all-over design voor de peiling vermengd met de toetsen voor schrijfvaardigheid (o.a. stelopdrachten, spelling, grammatica en tekstrevisie). In dit design werd er voor gezorgd dat leerlingen die een toets of taak burgerschap kregen, ook de vragenlijst invulden. De combinatie met andere toetsen en taken was divers.

De toetsleider werkte volgens een van te voren vastgesteld protocol. Daarin werd onder meer de introductie bij de leerlingen, de wijze van verdelen van de toetsmaterialen en de mogelijkheden om hulp te bieden aan leerlingen die vragen hadden, uiteengezet. Dat betrof ook Burgerschap, waarbij speciaal aandacht werd besteed aan de introductie van de vignetopdracht.

Rapportage

De resultaten van de PPON werden gepubliceerd in de PPON-balans, te vinden op www.cito.nl.

Beschikbaarheid

Het instrument dat voor PPON werd gebruikt is niet meer beschikbaar. Als het in gebruik nemen daarvan opnieuw zou worden overwogen, is (onderzoek naar) actualisering van validiteit en betrouwbaarheid van belang.

Opmerking

Op dit moment bereidt de Inspectie van het Onderwijs het volgende peilingsonderzoek naar burgerschap voor, dat in het voorjaar van 2020 zal worden uitgevoerd. De resultaten worden begin 2021 verwacht. Naar verwachting zal het instrument dat hiervoor ontwikkeld worden, t.z.t. aan het scholenveld beschikbaar worden gesteld.

Rubrics burgerschapscompetenties

Het proefschrift van Daas (2019) beschrijft de ontwikkeling van drie rubrics voor burgerschapscompetenties. De rubrics zijn zowel gebruikt voor zelfevaluatie door leerlingen, als het beoordelen van (reflectie)opdrachten. De rubrics zijn gebruikt in de bovenbouw van de havo, en in het mbo.

Meetpretentie

De rubrics beschrijven 3 sociale taken: 'democratisch handelen', 'maatschappelijke verantwoord handelen' en 'omgaan met verschillen' (Ten Dam et al., 2010). Elke rubric beschrijft de componenten kennis, houding en vaardigheden op vier niveaus.

De rubrics zijn elk op dezelfde manier opgebouwd. Elke cel beschrijft in enkele zinnen typerende kennis, houding of vaardigheden voor dat niveau, en geeft daarbij drie voorbeelden. De niveaus zijn A tot D genoemd om aan te geven dat er geen sprake is van (on)voldoende of een ander waardeoordeel.

De resultaten laten zien dat de rubrics net als veel andere kwalitatieve benaderingen (zoals portfolio) gevoelig zijn voor lagere inter-beoordelaarsbetrouwbaarheid. Het instrument lijkt daarom minder geschikt voor summatieve dan formatieve beoordeling. Dit gegeven speelt bij de toelichtingen van zelfbeoordelingen een grotere rol dan bij het beoordelen van de reflectieopdrachten.

Daarnaast blijkt dat bij zelfbeoordeling veel leerlingen geen toereikende toelichting geven bij het niveau waarop zij zichzelf inschatten. Dit gegeven speelt met name bij kennis en vaardigheden, waardoor de auteurs concluderen dat het instrument met name geschikt is voor het beoordelen van burgerschapshoudingen.

Wijze van afnemen

Het zelf beoordelen van leerlingen op een van de rubrics kost ongeveer een half uur. Voor de reflectieverslagen zijn geen gestandaardiseerde instrumenten ontwikkeld.

Rapportage

Er is momenteel nog geen gestandaardiseerde methodiek voor de rapportage. De docenten die deelnamen aan het zelfevaluatie-onderzoek ontvingen een overzicht het niveau dat leerlingen zichzelf gaven, plus de beoordeling of de gegeven toelichting relevant en/of toereikend was. De docenten die aan de reflectieopdracht deelnamen ontvingen een overzicht van het niveau van burgerschapskennis en -houding.

Beschikbaarheid

De rubrics zijn vrij opvraagbaar en opgenomen in het proefschrift van Daas (2019). Er wordt momenteel nagedacht over een methodiek om het instrument online beschikbaar te stellen.

Opmerkingen

Het instrument is ontwikkeld en gevalideerd voor gebruik onder leerlingen in havo-4 en eerste jaar mbo niveau 3 en 4.

Bron

Meer informatie over de ontwikkeling en resultaten van de rubrics is te vinden in het proefschrift van Daas (2019).

Voor informatie over gebruik van het instrument: Universiteit van Amsterdam, afdeling Onderwijswetenschappen, p/a R.J.M.Daas@uva.nl

Sociaal-emotionele ontwikkeling leerlingvolgsysteem Leefstijl

Leefstijl is een programma voor po, vo en mbo, dat is gericht op sociaal-emotioneel leren van kinderen en jongeren. Het wil bevorderen dat jongeren opgroeien tot zelfstandige, sociaalvaardige en betrokken mensen. Leefstijl werkt met een Driecirkelmodel, dat bestaat uit een binnen-, tussen- en buitencirkel. Het Driecirkelmodel geeft de relatie aan tussen alle vaardigheden die nodig zijn voor een leerling om tot verantwoordelijk en sociaal gedrag te komen. De aspecten in de binnencirkel leveren het fundament voor de sociale vaardigheden genoemd in de buitencirkel.

Thema's die bij Leefstijl aan bod komen zijn: 'De groep, dat zijn wij!' (over sfeer in de groep) 'Praten en luisteren' (over communicatie), 'Ken je dat gevoel?' (over gevoelens), 'Ik vertrouw op mij' (over zelfvertrouwen), 'Iedereen anders, allemaal gelijk' (over diversiteit) en 'Lekker gezond' (over gezondheidsvaardigheden). Binnen de thema's komen de aspecten in de drie cirkels aan bod. Onderdelen die relevant zijn in het kader van burgerschap zijn onder meer, 'Omgaan met verschillen' en 'Omgaan met conflicten'.

Meetpretentie

Vanuit Leefstijl worden er geen metingen uitgevoerd. Tot een paar jaar geleden had Leefstijl een eigen digitaal meetinstrument Sociaal-emotionele ontwikkeling (leerlingvolgsysteem Leefstijl (SeoL). Het bleek echter te kostbaar en te arbeidsintensief om dit aan alle voorwaarden te laten voldoen. Er is nu een verbinding met Zien!.

Beschikbaarheid

Het meetinstrument SeoL van Leefstijl is niet meer beschikbaar.

Bron

Leefstijl wordt uitgegeven door Edu-Actief. Informatie is te vinden op www.leefstijl.nl.

Sociale Competentie Observatie Lijst (SCOL)

De SCOL – Sociale Competentie Observatie Lijst meet de sociale competenties van leerlingen in het basisonderwijs en speciaal onderwijs. Er zijn twee vragenlijsten. Een voor docenten, die de SCOL invullen over de leerlingen van groep 1 tot en met 8. De tweede vragenlijst (de leerlingSCOL) is voor leerlingen van groep 6, 7 en 8. Zij scoren hun eigen ontwikkeling.

Meetpretentie

De SCOL bestaat uit 27 vragen over concreet sociaal competent gedrag, verdeeld over 8 categorieën voor Sociale competentie. Veel sociaal competente gedragingen zijn uiteindelijk te herleiden tot deze 27 vragen. De 8 categorieën zijn:

1. Ervaringen delen: deelt de leerling met anderen wat hem bezighoudt, zowel de positieve als de negatieve ervaringen? Heeft hij plezier met andere kinderen?
2. Aardig doen: benadert de leerling andere leerlingen op een positieve manier en draagt hij zorg voor anderen?
3. Samen spelen en werken: kan de leerling met anderen iets tot stand brengen: overleggen, afspraken maken en ideeën inbrengen?
4. Een taak uitvoeren: hoe gaat de leerling om met opdrachten? Denk hierbij niet alleen aan schoolse taken, maar ook aan andere taken, zoals de planten water geven, het bord schoonmaken, de klas opruimen en dergelijke.
5. Jezelf presenteren: hoe beweegt de leerling zich onder de mensen; hoe gemakkelijk maakt hij zich kenbaar?
6. Een keuze maken: gaat de leerling impulsief te werk? Blijft hij bij een beslissing? Hoe gemakkelijk hakt hij een knoop door? In hoeverre beslist de leerling zelf en in hoeverre laat hij zich leiden door anderen?
7. Opkomen voor jezelf: hoe gaat de leerling om met weerstand? Kan hij voor zichzelf zorgen? Vraagt hij op tijd om hulp?
8. Omgaan met ruzie: kan de leerling een verschil van mening of een belangentegenstelling oplossen, zonder dat het leidt tot een knallende ruzie?

De SCOL is genormeerd en laat zien in welke normgroep een leerling scoort en of dit voldoende of onvoldoende is. Inmiddels is de SCOL voor de leerlingen uitgebreid met de Monitor Sociale Veiligheid (MSV).

Wijze van afnemen

De SCOL wordt in webbased versie aangeboden door Rovict. Per leerling wordt de SCOL tweemaal per jaar ingevuld: een keer rond de herfstvakantie en de tweede keer in het voorjaar.

Er zijn twee lijsten, de docentenversie en de leerlingenversie. Scholen kunnen kiezen of ze één van de twee of beiden afnemen.

Bij de *docentenversie* vult de leerkracht op basis van observaties bij de leerlingen de vragenlijst in. De SCOL heeft een positieve invalshoek: de vragen gaan over wat een leerling wél kan. Wat de leerling (nog) niet kan, is af te leiden uit de vragen waarop de leerling lage scores behaalt. In de observatie wordt onder andere gekeken naar:

- Gedraagt deze leerling zich in deze situatie sociaal competent gelet op zijn leeftijd?
- Doet hij dat uit zichzelf of wordt hij ertoe aangespoord?

- Welke kenmerken heeft de situatie?

De SCOL werkt met een 5-punt Likertschaal, die loopt van 'Nooit' tot 'Vaak'.

Voor toekenning van scores wordt het gedrag van de leerling in de eerste plaats vergeleken met dat van leeftijdgenoten. Daarnaast wordt gekeken hoe de leerling zich in verschillende situaties gedraagt. Per leerling vraagt het invullen 5 tot 10 minuten.

In de *leerlingenversie* vullen de leerlingen zelfstandig de vragenlijst in. De leerling krijgt één voor één de vragen voorgelegd. Na het invullen krijgt de leerling direct een terugkoppeling van de resultaten.

De leerlingenversie werkt met een 3-punts Likert schaal, die loopt van 'Bijna nooit' en 'Soms' tot 'Bijna altijd'.

Ook deze vragenlijst bevat 27 vragen, verdeeld over 8 categorieën. De categorieën zijn op een leerling vriendelijke manier omschreven.

De Leerling SCOL-vragenlijst is gemakkelijk in te vullen door de leerlingen. De vragen komen één voor één op het beeldscherm. Met een muisklik kan de leerling het antwoord kiezen dat het beste bij hem/haar past. De leerling kan de vragen laten voorlezen door op een geluidsicoontje te klikken.

Na beantwoording ziet de leerling een grafische samenvatting van hoe hij de vragenlijst heeft ingevuld en kan hij doorklikken voor toelichting op de categorieën.

Scholen die gaan werken met de SCOL kunnen bij CED Groep een training van 2x een dagdeel volgen. Dag 1 gaat over hoe de SCOL op een goede, betrouwbare manier afgenomen wordt. Dag 2 gaat in op hoe de scores ingezien en geïnterpreteerd kunnen worden.

Rapportage

Na het invullen van de vragenlijsten is online direct een overzicht te zien van de scores. De SCOL biedt een tiental overzichten, onderverdeeld in leerling-, groeps- en schoolniveau. Per niveau kunnen de scores per afnamemoment bekeken worden. Ook is het mogelijk om meerdere afnamemomenten met elkaar te vergelijken in de vorm van

schoolloopbaanoverzichten (leerling- en groepsniveau) en trendanalyse-overzichten (schoolniveau) en kunnen er voor een SCOL-afname combinatiegroepen gesplitst of samengevoegd worden.

Na de afname kan de school gebruik maken van de online functie 'Interpretatieadviezen'. Deze functie helpt bij het interpreteren van de resultaten en biedt de mogelijkheid om de basis voor een plan voor een groep of school met leerlijnen en handelingsadviezen op te stellen en af te drukken in Word- of PDF-formaat.

Geschiktheid

Een deel van de SCOL is bruikbaar voor het meten van (interpersoonlijke) aspecten burgerschapscompetenties. Het gaat met name om categorie 7 'Opkomen voor jezelf' en 8 en 'Omgaan met ruzie' en wellicht 2 'Aardig doen' en 3 'Samen spelen en werken'. De uitkomsten van deze categorieën zijn te gebruiken om burgerschapscompetenties in beeld te brengen die horen bij het burgerschapsdomein 'Omgaan met verschillen'.

Beschikbaarheid

De SCOL is beschikbaar voor scholen primair onderwijs via www.rovict.nl. Eenmalig wordt de licentie aangeschaft. De kosten zijn afhankelijk van het aantal leerlingen.

Bron

De SCOL is ontwikkeld door CED Groep. Informatie is te vinden op www.scol.nl.

Terra Nova

Terra Nova Minimaatschappij is een spel en discussietool voor leerlingen uit de bovenbouw van het basisonderwijs, om lastige maatschappelijke thema's bespreekbaar te maken. Aan de hand van een verhaallijn op een onbewoond eiland discussiëren spelers over hun ideale samenleving. Tijdens hun avontuur worden ze uitgedaagd door morele dilemma's. Ze verkennen wat voor hen 'juist' is en wat niet en nemen het heft in eigen handen om hier iets voor te organiseren. Ze maken kennis met omgaan met de mening van een ander en het belang van samenwerken om verder te komen. Na de concrete ervaringen tijdens de spelfase wordt er klassikaal gereflecteerd: de problemen die de kinderen en jongeren op het eiland tegenkwamen worden gekoppeld aan de realiteit. Als afsluiting van een reeks thema's bekijken ze welke waarden het meeste voorkomen en nemen het heft in handen om hier in hun eigen omgeving iets voor te organiseren. Terra Nova is nog in ontwikkeling. De tot dusver ontwikkelde themavragen zijn samengesteld aan de hand van de leerdoelen voor burgerschapsvorming en 21ste-eeuwse vaardigheden. Het geeft kinderen de mogelijkheid om te oefenen met:

- Empathie, verhouden tot een ander.
- Coöperatief en ondernemend leren.
- Probleemoplossend, creatief en kritisch denken.
- Discussie- en communicatie vaardigheden.

De aangeboden thema's linken aan de actualiteit, maar behandelen dit op een voor kinderen begrijpelijke manier. Denk aan thema's als segregatie, overbevolking, strafrecht, de verzorgingsstaat, duurzaamheid en culturele identiteit. Dit wordt vertaald naar concrete gebeurtenissen met vissen kokosnoten.

Meetpretentie

Op dit moment worden er vanuit het spel Terra Nova geen stelselmatige metingen uitgevoerd. Wel wordt geëxperimenteerd met het observeren en analyseren van de gesprekken die de deelnemers voeren tijdens en na afloop van het spel. Na analyse is zichtbaar welke keuzes deelnemers maken, waarom zij die keuze maken en wat daarop van invloed is. Doordat de gespreksleiding kan doorvragen, komen onderliggende waarden naar boven.

Beschikbaarheid

Het spel Terra Nova is beschikbaar op aanvraag.

De mogelijkheden voor het uitvoeren van stelselmatige observaties en/of metingen worden verkend.

Bron

Terra Nova is ontwikkeld door Lisa Hu, Design for social innovation. Informatie bij lisa@terranova.nl

TestJeLeefstijl

TestJeLeefstijl is een online vragenlijst voor jongeren in het mbo. De vragenlijst is een initiatief van de Stichting TestJeLeefstijl.

De stichting wil met de site een betrouwbare vraagbaak bieden aan jongeren op het gebied van gezondheid, gevoel, drank, drugs en seksualiteit en andere vragen waar jongeren tussen de 12 en 25 mee kunnen zitten. TestJeLeefstijl beoogt gedegen en objectieve informatie geven over een veelheid van onderwerpen.

Meetpretentie

In deze zeer uitgebreide vragenlijst scoren studenten op 14 categorieën hun gedrag: bewegen, fitheid, bmi & buikomvang, voeding, roken, drugs, alcohol, beeldschermgedrag, gehoor & muziek, seksualiteit, pesten, contact & vriendschap, agressie & veiligheid, angst & somberheid.

Onderdelen van de categorieën 'contact & vriendschap, agressie & veiligheid, pesten en seksualiteit' meten gedrag dat te verbinden is aan burgerschap.

Wijze van afnemen

De vragenlijst wordt aangeboden via de website www.testjeleefstijl.nl. Daar is ook allerlei informatie te vinden over de thema's. De vragenlijst wordt 1x per jaar aangeboden aan studenten op het mbo van alle niveaus en alle leerjaren.

Rapportage

De meting geeft een overzicht van de stand van zaken op de 14 categorieën. De data geven inzicht in de leefstijl van de studenten en kan de school helpen bij het ontwikkelen van beleid.

De data worden op onderdelen gebruikt door overheidsinstanties, zoals het Trimbosinstituut of het Hoorinstituut.

Opmerkingen

De verzamelde gegevens zijn in de huidige vorm niet direct bruikbaar als indicatie van burgerschapscompetenties. Het is denkbaar de mogelijkheden voor doorontwikkeling van het instrument te verkennen.

Bron

Informatie over Testjeleefstijl is te vinden op mbo-scholen en www.testjeleefstijl.nl

Viseon

Viseon is een meetinstrument van het sociaal-emotioneel functioneren van iedere leerling en van de sfeer in de groep. Het instrument maakt het mogelijk de ontwikkeling van leerlingen te volgen. Viseon is bestemd voor groep 3 tot en met 8 van het basisonderwijs en is een onderdeel van het grotere digitale leerlingvolgsysteem LOVS van Cito.

Meetpretentie

Viseon meet het sociaal-emotionele functioneren van individuele leerlingen. Het instrument meet aspecten op 4 domeinen.

- Domein zelfbeeld: sociaal zelfbeeld, cognitief zelfbeeld en zelfbeeld op lezen en rekenen.
- Domein welbevinden: schoolbeleving, spreken in de klas, toetsangst.
- Domein sociaal gedrag: pro-sociaal gedrag, pestgedrag, storend gedrag, teruggetrokken gedrag
- Domein werkhouding: taakgericht gedrag, motivatie voor leren, zelfstandigheid, hyperactief/impulsief, motivatie voor lezen, motivatie voor rekenen

Daarnaast brengt Viseon de leeromgeving van de groep als voorwaarde voor sociaal-emotioneel functioneren in beeld. Hierbij kijkt het instrument naar de sociale leeromgeving, veilige leeromgeving en ordelijke leeromgeving. Het wordt op het leerlingenniveau bevroegd en op groepsniveau gerapporteerd.

Wijze van afnemen

Viseon wordt naar keuze afgenomen in november en/of in april. Bij voorkeur in november voor alle leerlingen en in april de tweede afname. Vanaf de Cito Portal kunnen de toetsen worden gedownload. De school zet ze in het Computerprogramma LOVS, van waaruit de vragenlijsten worden ingevuld. De school bepaalt zelf voor welke leerlingen de leerkrachtlijst ingevuld wordt. Vanaf groep 5 vullen leerlingen zelf de leerlingenlijst in.

Het invullen van de leerkrachtlijst duurt ongeveer 5 minuten per leerling. Het invullen van de leerlinglijst, duurt ongeveer 20 minuten per leerling. Er is een aanvullende leerlinglijst. Deze kost per leerling ongeveer 20 minuten extra tijd.

Rapportage

Na afname zijn de resultaten direct beschikbaar.

Viseon biedt rapportages en analyses. Als het Computerprogramma LOVS gebruikt wordt, worden de resultaten direct vastgelegd en kunnen de resultaten per leerling en groep zichtbaar worden gemaakt. Ook interpretaties en analyses op leerling-, groeps- en schoolniveau zijn mogelijk. Hulp bij interpretatie kan verkregen worden via de helpdesk of via trainingen, webinars of advies op maat.

Beschikbaarheid

Een school kan Viseon kopen bij Cito, op basis van betaling per afname, per leerling voor de digitale LVS-toetsen.

Geschiktheid

Viseon richt zich op meting van sociaal-emotionele ontwikkeling, en is niet gericht op meting van burgerschapscompetenties.

Bron

Meer informatie is te krijgen bij www.cito.nl.

Vox-Pop Academy

Vox-Pop Academy (VPA) is een online discussietool, die democratische vaardigheden in beeld brengt. Doelgroep is leerlingen bovenbouw basisonderwijs, het vo en mbo.

Meetpretentie

VPA meet op meerdere manieren de democratische vaardigheden en waarden van leerlingen. Enerzijds worden de gesprekken geanalyseerd op 'harde' gegevens, leeftijd, geslacht, school, niveau, stellingen, gespreksduur, hoe vaak doorswipen, etc. Daarnaast vindt er een sentiment-monitoring plaats. Het leerproces wordt, naast een kwalitatieve analyse, inzichtelijk gemaakt middels taaltechnologie (machine learning), waarmee uit grote hoeveelheden tekst (de transcripten van de chats) betekenissen en sentimenten worden afgeleid. De verwerking is gebaseerd op algoritmes die teksten analyseren op emotie, cynisme, syntax en constructie van zinnen. Uitgangspunt is dat de essentie van een democratie is, dat men het met elkaar oneens kan zijn en men toch met elkaar verder kunt. Luisteren naar de ander, begrip voor (het standpunt van) de ander, het goed onderbouwen van de eigen mening, etc.

Wijze van afnemen

VPA is een online platform dat leerlingen van verschillende scholen met elkaar in gesprek laat gaan over een actueel maatschappelijk thema. Leerlingen worden op basis van 'harde data' (woonplaats, school, leeftijd, geslacht, niveau, etc.) gematched met een leerling van een andere school. Met de ander wordt via chat minimaal 2 minuten gediscussieerd over een stelling die ze voorgelegd krijgen, over het thema. Als de stelling besproken is, of men wil om andere redenen door, kan men door naar een volgende stelling. Ook kan men na minimaal 2 minuten, door naar een andere gesprekspartner als men dat wil. Men kan doorpraten zolang men wil. Leerlingen discussiëren anoniem en 1-op-1.

De school organiseert op een door VPA vastgesteld moment tijd om met de leerlingen deel te nemen aan de online discussie. Leerlingen kunnen meedoen met verschillende devices, waaronder ook hun telefoon. Er wordt ingelogd bij het platform.

Rapportage

De informatie wordt in een rapport teruggekoppeld aan de docent/school, zodat zij kunnen zien wat de uitwisseling heeft opgeleverd voor hun leerlingen. Ook is gebruik denkbaar in het kader van wetenschappelijk onderzoek.

Met de uitkomsten krijgt een school inzicht in hoe de leerlingen denken over het maatschappelijke thema, wat is het sentiment in de school. Ook krijgt de school zicht op de democratische vaardigheden van leerlingen als geheel. Tot slot krijgt de school zicht op de discussievaardigheden van de leerlingen.

Als een school een aantal keren per jaar deelneemt met groepen leerlingen, kan men de uitkomsten naast elkaar leggen en op basis daarvan een aantal (voorzichtige) conclusies trekken over de ontwikkeling. Het voeren van reflectiegesprekken over de resultaten, al dan niet met een buitenstaander, helpt daar bij.

Beschikbaarheid

De intentie is om het instrument beschikbaar te maken voor geïnteresseerde scholen, tegen vergoeding. Het betreft een lessenspakket voor voorbereiding en nagesprek met de leerlingen, 2 tot 3 sessie per jaar en een rapportage.

Een uitdaging is de organisatie van de discussies. Een voorwaarde is dat het met meerdere scholen tegelijk uitgevoerd wordt, aangezien de leerlingen met elkaar in gesprek gaan. Het moet qua tijd passen.

Opmerking

Het instrument verkeert in de pilotfase. Samen met scholen wordt er gewerkt aan een 2.0 versie.

Vox-Pop is geen meetinstrument, maar een digitaal platform voor burgerschapsontwikkeling in het onderwijs gebaseerd op online discussies tussen leerlingen door heel Nederland. De methode biedt echter de mogelijkheid om de data te verzamelen en te interpreteren. Het kan daarmee worden ingezet als meetinstrument Burgerschap.

Het richt zich op een deel van Burgerschap, namelijk de meningen en waarden van de leerlingen.

De gesprekken worden gevoerd zonder de anonimiteit te verliezen, waardoor leerlingen eerder geneigd zijn eerlijk te antwoorden. Zonder externe prikkels blijkt men ook eerder in gesprek te gaan en minder strijd te voeren.

Bron

Informatie over Vox-Pop Academy is te vinden op www.vox-pop.academy.nl.

Vreedzame School

De Vreedzame school is een programma dat er naar streeft de school een democratische gemeenschap te laten zijn. Het richt zich op de vorming van sociale en burgerschapscompetenties. Kinderen leren:

- Op een democratische manier met elkaar beslissingen nemen.
- Constructief conflicten oplossen.
- Verantwoordelijkheid nemen voor elkaar en voor de gemeenschap.
- Een open houding aannemen tegenover verschillen tussen mensen.
- Weten (en kunnen benoemen) volgens welke principes onze democratische samenleving is ingericht.

De Vreedzame School is 20 jaar geleden gestart en richtte zich in eerste instantie primair op leerlingen en (als intermediair) de ouders en leerkrachten in basisonderwijs en speciaal basisonderwijs (4 tot en met 12 jaar). Inmiddels bedient De Vreedzame School meer dan 1000 scholen wordt het programma ook aangeboden aan het voortgezet onderwijs. Door de positieve ervaringen en de behoefte van school, ouders en wijk om samen op te voeden is 10 jaar geleden De Vreedzame Wijk ontwikkeld. De Vreedzame School en De Vreedzame Wijk bieden de mogelijkheid tot opvoedgemeenschappen: een gelijkwaardige samenwerking tussen ouders, school en wijk rondom de opvoeding van kinderen en jeugd. Het biedt de benodigde concrete handreiking: hoe doe je dat, hoe kun je als basisschool echt democratische oefenplaats vormen? En hoe kun je rondom basisscholen tot een echte gezamenlijke opvoedingsverantwoordelijkheid komen?

Meetpretentie

De Vreedzame school meet met behulp van vragenlijsten de ontwikkeling van leerlingen, het proces van de vormgeving en implementatie van burgerschapsonderwijs (in dit geval van het programma de Vreedzame School) in school. De resultaten worden benut om de ontwikkeling van een school in beeld te brengen en daar gericht op te sturen. Daarnaast zijn in het tweejarige invoeringstraject borging en kwaliteitszorg ingebed, zodat het programma beklijft en levend blijft. Het gaat bijvoorbeeld om afspraken per blok, borgingsinstrumenten en een schoolstandaard, de groepsklimaatvragenlijst (gericht op de doelen van het programma) en de vragenlijst zoals gebruikt in evaluerend onderzoek (Pauw, 2013; Verhoeven, 2012).

De vragenlijst voor de *leerlingen* meet op 4 categorieën.

- Conflictoplossing.
- Verantwoordelijkheid voor de gemeenschap.
- Gezamenlijke besluitvorming
- Open staan voor verschillen

De vragenlijst voor *leerkrachten* meet het groeps- en schoolklimaat op het terrein van de doelen van het programma. De meting vraagt naar geoperationaliseerd gedrag van leerlingen ten aanzien van Conflictoplossing

- Verantwoordelijkheid voor de gemeenschap
- Gezamenlijke besluitvorming
- Openstaan voor verschillen.

De vragenlijst voor de *schoolleiding* is gericht op de implementatie van de Vreedzame school. Deze start met een nulmeting, gevolgd door een meting na 1 jaar, na 2 jaar, enzovoort. De vragenlijst bevat 28 items, verdeeld over 5 categorieën, te weten Leerkrachten, Zichtbaarheid, Participatie, Verankering en Ouders. Het werkt met keuze ja/nee en een 4-punts Likertschaal (altijd – nooit).

Wijze van afnemen

Alle vragenlijsten zijn beschikbare content voor Vreedzame Scholen en zijn in Word-versie beschikbaar in het deelnemersdomein van de website. Het KwaliteitsZorg instrument wordt digitaal afgenomen en extern verwerkt (CED Groep, 2018).

Daarnaast is gebruik gemaakt van interviews bij directie en leerkrachten over de effecten op het gedrag van de leerlingen, onder andere op sociaal gedrag en conflicthantering.

Beschikbaarheid

De metingen zijn verbonden aan het programma en worden niet los gebruikt. De vragenlijsten zijn beschikbaar voor scholen die deelnemen aan het programma Vreedzame School.

Geschiktheid

De vragenlijst 'Onderzoek Vreedzame School' richt zich op het proces van de vormgeving en implementatie burgerschapsonderwijs in beeld brengt en aanwijzingen geeft over vervolgstappen. Na aanpassing is het instrument wellicht ook bruikbaar voor programma's of invoeringstrajecten Burgerschapsonderwijs anders dan de Vreedzame School.

Bron

De Vreedzame School is een programma van CED Groep. Informatie is te vinden op www.vreedzaam.net.

ZIEN! Sociaal-emotioneel functioneren & burgerschap

Zien! is een webbased systeem dat het sociaal-emotioneel functioneren van leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs in kaart brengt (ParnasSys, 2019). Daarnaast stelt het concrete doelen op, geeft handelingssuggesties weer en verwijst naar veel sova-methoden en -materialen.

Meetpretentie

Zien! hanteert zeven dimensies (Driestar, 2011). Twee graadmeters, welbevinden en betrokkenheid, die een signaalfunctie hebben en vijf vaardigheidsdimensies die relevante informatie geven over de ontwikkelbehoeften van een leerling op sociaal-emotioneel gebied. Welbevinden en Betrokkenheid zijn twee graadmeters die aangeven of het kind in staat is om te profiteren van het onderwijsaanbod en zich te ontwikkelen.

1. Welbevinden: een momentane, actuele toestand van een zich goed voelen en die zich manifesteert binnen de groep waarin het kind zich bevindt.
2. Betrokkenheid: een houding of toestand die verbondenheid uitdrukt met een activiteit of taak waarmee het kind bezig is.

De vijf sociale vaardigheidsdimensies die Zien! onderscheidt, zijn nodig om op een adequate manier de sociaal-emotionele ontwikkeltaken te volbrengen. Het gaat hier om direct te beïnvloeden leerling-kenmerken.

3. Sociaal initiatief: de vaardigheid om in sociale situaties contact te zoeken en te maken, zowel non-verbaal als verbaal.
4. Sociale flexibiliteit: de vaardigheid om het eigen gedrag aan te passen op veranderende omstandigheden en situaties in het sociale verkeer.
5. Sociale autonomie: de vaardigheid de eigen mening en behoeften tot uitdrukking te brengen en hieraan trouw te blijven.
6. Impulsbeheersing: de vaardigheid om in sociaal verband het eigen gedrag te reguleren door het onderdrukken van impulsen.
7. Inlevingsvermogen: de vaardigheid het eigen gedrag af te stemmen op de gedachten en gevoelens van een ander.

Wijze van afnemen

Zien! werkt met meerdere digitale vragenlijsten, één voor de leerkracht, één voor de leerling en één voor de ouders.

De *leerkracht* vult de vragenlijsten in voor alle leerlingen, na een periode van nauwkeurig waarnemen op basis van de 7 dimensies van Zien!. Invullen kan zowel per leerling als per stelling. Het invullen kan in één keer worden afgerond, maar ook in gedeelten worden ingevuld. Het is ook mogelijk Zien! slechts voor één of voor enkele leerlingen in te vullen. *Leerlingen* (groep 5-8) vullen ten minste één maal per jaar de digitale vragenlijsten in over het leer- en leefklimaat en pesten (= monitor sociale veiligheid) en de sociale vaardigheden. Bij de leerlingen in de onderbouw kan dit ook aan de hand van een (groeps)interview. *Ouders* kunnen de oudervragenlijst invullen. Dat levert een aanvulling op de vragenlijst de leerkracht.

Scoring, interpretatie en rapportage

De vragenlijsten werken met een normering in percentielen (Driestar, 2015). Op basis van een groot aantal ingevulde vragenlijsten is een normering vastgesteld. Afzonderlijk voor jongens en meisjes is bepaald welke scores horen bij de volgende vier categorieën:

- de 25% hoogst scorende leerlingen (blauw)
- de 25% net boven het landelijk gemiddelde scorende leerlingen (groen)
- de 25% net onder het landelijk gemiddelde scorende leerlingen (oranje)
- de 25% laagst scorende leerlingen (rood)

Deze kleuren geven geen waardeoordeel aan. Ze geven slechts aan hoe de scores van de leerling zijn ten opzichte van leeftijdgenoten. Daarbij gaan we er vanuit dat de leerlingen behoren tot de 25% laagst scorende leerlingen (rood), mogelijk een ondersteuningsbehoefte hebben. Naast de kleuren wordt door middel van een percentiel meer duidelijkheid gegeven over hoe de score van de leerling zich verhoudt tot leeftijdsgenoten. Een percentiel is een getal tussen de 0 en 100. Het getal geeft aan hoeveel procent van de populatie een vergelijkbare of lagere score heeft.

Zien! genereert een groepsprofiel en/of een leerlingprofiel. Indien van toepassing verschijnen bij dit profiel ook één of meer indicatie-uitspraken per leerling. Die kunnen gaan over sociale competenties die aandacht vragen, over de redenen voor een laag welbevinden of te geringe betrokkenheid.

Beschikbaarheid

Zien! is tegen betaling beschikbaar voor het basisonderwijs. Zien! is Cotan-gecertificeerd.

Opmerkingen

Zien! richt zich op sociale vaardigheden en houding en beslaat daarmee een beperkt deel van de burgerschapscompetenties. De observatie vragenlijsten die worden ingevuld door leerkrachten zijn wellicht te gebruiken als aanvulling op de zelfevaluatie vragenlijsten van leerlingen.

Zien! werkt aan de ontwikkeling van een op meting van burgerschapscompetenties gerichte component.

Bron

Zien! wordt uitgegeven door Driestar Onderwijsadvies. Informatie is te vinden op <https://www.driestar-educatief.nl>.

Bijlage 3: Respondenten

Onderstaand overzicht betreft de personen die in het kader van de inventarisatie zijn geïnterviewd. De interviews vonden plaats in de periode januari – maart 2019.

Carijn Bergman	Greijdanus College Zwolle
Mark Bos	Arkade, Ministerie BuZa
Jeroen Bron	SLO
Manja Coopmans	Universiteit van Amsterdam (BSM)
Bram Eidhof	Stichting Schoolstrijd
Jan Faber	MBO Raad
Femke Geijsel	Radboud Universiteit Nijmegen
Laurence Guérin	Rijksuniversiteit Groningen
Marjon ten Heggler	CED Groep (SCOL)
Chris Holman	Noorderpoort (MBO meten burgerschapscompetenties)
Sandra ten Holter	Ministerie OCW
Leon Horbach	Vox PoP Foundation (Vox-Pop)
Lisa Hu	Terra Nova
Guuske Ledoux	Kohnstamm Instituut
Ralph Maslowski	SCP
Laura Mulder	Universiteit van Amsterdam (ADKS)
Hessel Nieuwelink	Hogeschool van Amsterdam
Katrijn de Pijper	Ministerie OCW
Joop Teunissen	Academische Werkplaats Sociale kwaliteit
Mirjam van der Ven	CED Groep (Vreedzame school)
Ingrid Verhoef	Rovict (SCOL, Vreedzame school)
Berber Vreugdenhil	Theologische Universiteit Kampen
Frank Wanders	Universiteit van Amsterdam (ADKS)

Colofon

Dit rapport is uitgebracht in opdracht van en het onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Copyright: de auteurs
Amsterdam, augustus 2019

Citeren als: Daas, R., Dijkstra, A.B., & Kort, I. de (2019). *Verkenning instrumenten opbrengstgericht burgerschapsonderwijs*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Over de auteurs

Remmert Daas is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de Afdeling Onderwijswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, en doet onderzoek naar uiteenlopende aspecten van burgerschapsonderwijs en de meting van burgerschapscompetenties.

Anne Bert Dijkstra is al hoogleraar verbonden aan de Afdeling Onderwijswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, en doet onderzoek naar de sociale kwaliteit van onderwijs, waaronder burgerschapsonderwijs en burgerschapsuitkomsten.

Irene de Kort is expert op het terrein van burgerschapsonderwijs in de onderwijspraktijk, werkt vanuit het bureau *Irene de Kort Onderwijs en Organisatieadvies* aan uiteenlopende projecten over burgerschapsonderwijs, en is secretaris van de Alliantie Burgerschap, een initiatief van scholen en organisaties gericht op versterking van burgerschapsonderwijs.